

2. ČEŠI A „SOUDRUZI ZE SLOVENSKA“

„Česká otázka je otázkou světovou,
ale praktickou zkouškou této světovosti
je slovenská otázka.
V jistém smyslu dokonce můžeme říci,
že podstatu české otázky
tvoří slovenská otázka“.

Karel Kosík

„Nevím, jakou cestou půjde Slovensko dál.
Potichu se obávám, aby se v nové federaci
nezačal na něm uplatňovat jeho dosavadní
paradoxní osud,
známý už ze štúrovského činu:
že jsme cestu k národní svébytnosti
měli poznamenánu regresem.
Bylo by to trpké a nespravedlivé... „

Milan Rúfus

Oficiální místa jako vždycky nabádavě tvrdila, že závěry a myšlenky toho či onoho pléna je třeba tvořivě rozvíjet, rozpracovávat na konkrétní podmínky nebo dokonce důkladně studovat. Nejširší veřejnost, pokud vůbec obrátila k těmto rituálním záležitostem své zraky, nerozeznávala však žádné závěry, natož myšlenky. Rozeznávala právě jen vyprázděnost rituálu. Úzký okruh zasvěcených doslechl se snad cosi o drobných či větších intrikách mezi tajemníky a členy předsednictva a snad právě tady se jednotlivá pléna od sebe lišila. Těžko říct.

Říjnové plenární zasedání Ústředního výboru KSČ v roce 1967 nicméně vstoupilo do moderních československých dějin – ve vsí utajenosti, jak se sluší a patří na stranu, která se řídí principy demokratického centralismu.

Je to známá věc: do některého špalku můžeme bušit ze vsí síly, a přece jej nerozpůlíme. Když si však dáme záležet a vedeme ránu tak, aby se vyhnula sukům, aby šla po létech a využila odstředivé síly vnitřního pnutí, či aby dokonce našla rozesyňující se spáru, pak se špalek rozskočí skoro sám od sebe.

Rozesyňující se spáru ve špalku totalitního režimu v Československu poloviny šedesátých let byly vztahy mezi Čechy a Slováky. Příklad však značně kulhá potud, že ránu, která špalek rozbila, nevedla ruka poslušná cílevědomé role. Odstředivé síly vnitřního pnutí byly totiž mnohem silnější, než aktéři dramatu tušili.

Zcela neočekávaně mimo program (tj. mimo přesně rozepsanou partituru jednání – kdo, kdy

a o čem promluví) vzal si slovo Alexander Dubček, první tajemník ÚV KSS. Navázal na ne zcela konformní připomínky Hendrycha a ohradil se energicky proti tomu, že na schůzi pléna je předčítán jiný text dokumentu k diskusi a předložen jiný text rezoluce ke schválení, než jaké předem projednalo předsednictvo. Dubček připsal tyto machinace prvnímu tajemníku KSČ Antonínu Novotnému a když už měl tu kuráž, přidal i stížnosti na to, jak je neustále Slovensko ekonomicky poškozováno ve prospěch českých zemí. A doložil to statistickými údaji.

To bylo cosi zcela neobvyklého a nehorázného vůči prvnímu muži ve straně. Novotný ztratil nervy, k čemuž ostatně neměl poslední dobou nikdy daleko, a se zjevnou zlomyslností odpověděl, že dobře, zřídíme tedy Českou národní radu, a ať se tedy Slováci docela osamostatní, ať si mají třeba federaci, ale ať si také sami hospodaří, a to jen za své. On osobně že je tedy proti, ale prosím, když to Slováci „soudruzi ze Slovenska“ budou chtít... Vida, slovo federace padlo hned v prvních okamžicích konfliktu. A vyslovil je jeho úhlavní nepřítel! A jak už byl také v ráži, dodal, co dodávat neměl: Dubčekovu kritiku označil za projev „buržoazního nacionalismu“. Dubček se musel bránit, neboť na takové charakteristice lpělo dosud znamení rozsudků odnětí svobody na dvacet pět, respektive deset let nad „buržoazními nacionalisty“ Husákem, Novomeským, tvrdá kritika a odvolání Šmidkeho a dalších. Nad muži, kteří byli očišťováni jen váhavě, po etapách, s výhradami a v neposlední řadě proti vůli Novotného. Komunistické strany mají obstojně vyvinutý rituál, jak s odstupem času poskytovat zadostiučinění svým mrtvým obětem; tentokrát nebylo v dostatečné míře dáno ani živým. Dubček tedy neměl na vybranou, musel tento útok energicky odrazit, i když jemu už šibenice nehrozila.

A od té chvíle se náhle hlava prvního tajemníka stala hromosvodem. Blesky kritiky křížovaly nejvyšší stranické nebe a byla to kritika zasloužená i nezasloužená, ale konec konců nezasloužená, protože tento veskrze průměrný člověk v posledních letech možno-li ještě zhloupl také proto, že měl kolem sebe místo mužů ohebné panáky. Blesky metali kritikové z přesvědčení i z oportunismu, ale konec konců z oportunismu, protože ti i oni horlivě využili příležitosti napravit si vlastní reputaci doslova v hodině dvanácté: přinejmenším personální změny visely ve vzduchu. Tedy příležitost ke kritice, která však spíše připomínala obětní obřady. Tak to už za demokratického centralismu bývá. Dubček se tedy bránil – a špalek totality se začal tříštit na kusy. Nejdříve praskl podél spáry vztahů československých. Obrodný demokratizační proces ve vší tajnosti začal.

Začal? Právě tehdy? Jistě, že to je velmi sporné tvrzení. Je snad přesnější říci, že tehdy krize československé společnosti zasáhla i vedení strany. Je možná výstižnější konstatovat, že její nejvyšší orgán ji vzal tehdy rozpačitě na vědomí a začal jednat. Nebo spíše – improvizovat. Ještě mnoho jiného a přesnějšího je tu možné říci.

Všechno to budou ohrazení především proti tomu, že to všechno začalo – ať už kdykoliv – ve vedení strany, že tudíž nomenklaturně odpovědní komunisté měli rozhodující iniciativu. Kdo chce, může proto původní tvrzení obrátit a připustit alespoň, že právě na říjnovém plénu začalo vedení KSČ ztrácet kontrolu nad situací v zemi. Lidé, komunisté i nekomunisté, vypovídali

poslušnost.

Snad ještě ošidnější je otázka, kdy a čím československý experiment skončil. Kdy skončil tak, jako umírá člověk, jeho tělo. Duch, odkaz, potomci, následovníci a jiné reálie záhrobního života necht' tu tentokráte nejsou brány v úvahu.

Co bude snad vypadat jako vyumělkovaný paradox, je pouze důsledek toho, že slova, která používáme, jsou jen nedokonalé nálepky, za nimiž se skutečnost mění často rychleji, než je stačíme přepisovat: všechno začalo vskutku tehdy, když vládnoucí strana *ztratila kontrolu nad situací*, a skončila tenkrát, kdy tatáž strana k tomu všemu ještě – a patrně jednou provždy – ztratila také *šanci vytěžit právě z této ztráty novou důvěru*.

Komunistická strana Československa měla ještě možnost „znovu se narodit“ na svém 14. „vysočanském“ sjezdu. Tento sjezd se konal v situaci, kdy KSČ nebyla v žádném smyslu rozhodující silou v zemi, neboť tou byly tanky pěti armád.

Delegáti sjezdu se ve vší tichosti sešli druhý den po okupaci, tedy dříve, než bylo usneseno. A na docela jiném místě: sešli se poprvé v továrně, pod ochranou skutečných dělníků, bez svých vůdců a hlavně bez požehnání z Moskvy. Porušili tedy mnohá pravidla, která do té doby činila z komunistů poslušné vojáky strany pod vrchním velením Kremlu. Jednali vcelku věcně, poměrně rozhodně a především samostatně, i když ani tentokrát nereagovali adekvátně na mimořádnou situaci v zemi, protože nevytýčili pro sebe konkrétní úkoly, které by odrážely míru historické odpovědnosti KSČ nikoli vůči socialismu či mezinárodnímu dělnickému hnutí, ale především vůči celé československé společnosti. Nebylo snad nikoho, kdo by neocenil alespoň dobrou vůli delegátů sjezdu. Důvěra, kterou komunisté získali v letních měsících, byla znovu potvrzena. Dostali ji nikoli jako příslušníci strany – vedoucí síly, ale jako cosi mnohem cennějšího, jako partneři konečně důvěryhodní, neboť konečně zdálo se – zprětrhali tabuizovaná pouta k Velkému Bratru. I kdyby tento sjezd rozdrtily druhý den tanky, zůstalo by provždy v paměti všech, že byl. Že byl právě rozdrčen tanky a nikoli kajícně zrušen disciplinovanou autoremedurou.

Československý experiment – z hlediska upřímných reformních komunistů – skončil dne 28. srpna, v den, kdy delegáti slovenského sjezdu KSS rozhodli, že „vysočanský sjezd“ nebyl sjezdem platným, a že tudíž volbu nového Ústředního výboru neuznávají.

S požadavkem Moskvy anulovat výsledky sjezdu a vůbec fakt jeho konání vyslovila souhlas v tzv. Moskevských protokolech skupina vedoucích stranických a vládních funkcionářů, kteří tam byli dílem odvečeni, dílem tam postupně odletěli. Tato skupina nebyla však orgánem, který by měl jakoukoli stanovami strany předvídanou pravomoc sjezd anulovat. S něčím takovým by museli souhlasit sami delegáti sjezdu, přesněji řečeno, více než jedna jejich třetina.

Ve jménu „jednoty českých a slovenských komunistů pod vedením soudruha Dubčeka“ to učinili komunisté slovenští na svém sjezdu, který se po nátlaku Husáka, ale i Dubčeka z Moskvy konal už v původně naplánovaný den 26. srpna a na který se také někteří z vůdců (bez Dubčeka) později dostavili. Brutální argument, který reprezentovala přítomnost pěti invazních armád, dokázal právník Husák demagogicky převést do řeči procedurálních pravidel, která byla údajně

vysočanským sjezdem porušena. Takových sublimací není ve světových dějinách mnoho.

Federativní uspořádání státu se teprve připravovalo, federalizování komunistické strany bylo už Moskvou ve vší diskrétnosti zapovězeno, a přesto právě „federalizační“ argumentací dokázal Husák slovenské komunisty přesvědčit, aby revokovali své usnesení z minulého dne (kdy platnost Vysočanského sjezdu potvrdili) s odvoláním na to, že sjezd byl svolán bez konzultace se slovenským ÚV KSS a s jeho presidiem, a že tedy Slováci byli na sjezdu majorizováni.

Na sjezdu v Praze byly přítomny více než dvě třetiny všech zvolených delegátů, jak to předpokládaly platné stanovy; slovenských delegátů, kteří se na sjezd nemohli dostavit včas z technických důvodů, neboť provoz na komunikacích nebyl jaksi normální, bylo kolem padesátky, asi deset procent. Ostatní – ze svých okresních a krajských sekretariátů, ale také z míst, kam až stačili na své cestě do Prahy dojet – posílali telegramy a vzkazy, že s konáním sjezdu souhlasí. Na sjezd se vypravil i Husák; s ostatními delegáty byl zadržen kdesi u Břeclavi. Pak se však místo na sjezdu ocitl v Moskvě... Dosavadní stanovy ostatně nic neříkaly o tom, že slovenští delegáti nemohou být majorizováni, rozhodující podle stanov bylo, aby se jednání účastnily dvě třetiny delegátů a aby usnesení sjezdu tyto dvě třetiny odsouhlasily. Přesto jako gesto dobré vůle a solidarity vůči slovenským komunistům přijal sjezd usnesení o tom, že dodatečně budou všechna jeho rozhodnutí předložena všem slovenským delegátům a že definitivní platnosti nabudou teprve tehdy, schválí-li je většina z nich.

Delegáti sjezdu zvolili mezi členy ÚV KSČ tolik Slováků, kolik odpovídalo poměru českých a slovenských komunistů. Alexandra Dubčeka pozdravili telegramem do Moskvy jako opětně zvoleného člena ÚV KSČ. V telegramu mimo jiné stálo; „Vidíme v Tobě nadále našeho hlavního představitele“. Na prvním zasedání ÚV ráno druhý den po sjezdu byl skutečně také zvolen prvním tajemníkem. Husák se na slovenský sjezd dostavil 28. srpna jako delegát nového ÚV, právě toho, do kterého byl zvolen – poprvé po své rehabilitaci v roce 1963 – na 14. sjezdu ve Vysočanech. Z této pozice s veškerou možnou demagogií a mimo jiné s použitím absurdního argumentu, že přece nelze schválit takový Ústřední výbor, v jehož čele nestojí soudruh Dubček (!), prosadil vůli Moskvy. Doslova řekl: „... ale nikdo přece nemůže vnucovat jednomu suverénnímu národu a jeho straně v tom smyslu, že skupina lidí, kterou nikdo nepověřil, určí jeho politickou reprezentaci. To je principiální otázka... Přece i v revolučních časech se musí dbát na základní elementární principy... Takto demokracii nechápu. Domnívám se, že takto se slovenskými komunisty už nikdo nemá právo zacházet“.

Už v oficiálně zveřejněné zprávě o zasedání ÚV KSČ z 31. srpna se o tom, že se konal nějaký 14. sjezd, či snad alespoň o tom, že byl prohlášen za neplatný, neobjevilo ani slovo. Je jen příznačné, že patrně nejpozoruhodnější čin československých komunistů v historii jejich hnutí není v oficiálních análech strany vůbec zaznamenán. Fakt konání sjezdu se jen nepřímou projekcí v kooptování osmdesáti členů „vysočanského“ ÚV KSČ – mezi nimi i Husáka – do starého ÚV.

Českoslovenští komunisté si v hodině dvanácté zasloužili něco, v co již nebylo možné doufat: novou, ale již docela poslední důvěru občanů, „těch ostatních“. Invaze pěti armád je přiměla k činu, na nějž by sami od sebe nejspíše ani nepomyslili, k němuž by nesebrali odvahu. V

kritické chvíli zachránili chatrné zbytky své prestiže a autority, neboť se rozpomněli na svou revoluční minulost: na situaci, kdy stáli proti moci. Nikoli, pro reformní komunisty nebylo docela všechno ztraceno již v noci z 20. na 21. srpna 1968. Formálně vládnoucí a pořád ještě i fakticky nejvlivnější politická síla v zemi tehdy ještě zcela nekapitulovala. Ani podpis tzv. moskevského protokolu ze dne 26. srpna nesourodou skupinou stranických a státních funkcionářů (mezi nimi byl i předseda „kulisové“ strany socialistické), skupinou nevybavenou žádnou pravomocí ani podle Ústavy, ani podle stanov KSČ, neznamenal nic víc, než právě jen osobní podpis několika funkcionářů. Pořád byla naděje na čestnou prázku v boji byť i bez střelení. Teprve zneplatnění 14. sjezdu je definitivní kapitulací reformního křídla KSČ.

Tento sjezd se měl původně konat 9. září. V devátém měsíci československého experimentu, říkalo se tehdy. Porod byl předčasný jen o dva týdny. Zato zdravě spontánní.

Novorozeně bylo však už po několika dnech utraceno. Chirurg se zlatými brejličkami používal zbrusu nových nástrojů: frazeologie z rozčilených diskusí o principech a procedurách fungování federace. Aby dítě nekřičelo, aplikoval rajský plyn nacionálních resentmentů. Smrtící řez vedl tehdy křehkou tkáň česko-slovenských vztahů.

Alexander Dubček a Gustáv Husák, oba Slováci, změnili na rozhodujících křižovatkách moderních československých dějin směr jejich vývoje. Oba v kritické chvíli mluvili a jednali jako Slováci a ve jménu Slováků. A přece uváděli do pohybu síly zcela protichůdné. Nikam nepovede, bude-li se kdo pokoušet vysvětlit tento paradox kádrovými posudky a osobními vlastnostmi obou protagonistů. Dubček měl všechny předpoklady stát se vzorným funkcionářem komunistického establishmentu. Pochází z dělnické rodiny, otec byl členem strany téměř od jejího založení. Mladá léta prožil v SSSR, kam otec v roce 1925 odstěhoval rodinu z buržoazního Československa, aby na holých pláních Kirgízie pomáhali stavět socialistický sen. Domů na Slovensko se vrátili až před válkou a mladý Alexander ihned vstoupil do tehdy ilegální KSS. Pracoval v odbojovém hnutí a jako partyzán bojoval v povstání. Jeho bratr tehdy padl, on sám byl zraněn. Po válce opět pracoval jako dělník, ale od roku 1949 už jako profesionální aparátník na okresním výboru KSS v Trenčíně. Pak jej jako naději strany vyslali do Moskvy na nejvyšší stranické učiliště. A potom už jeho funkcionářská hvězda stoupala, ačkoli byl do poslední chvíle české veřejnosti téměř neznám. Od dubna roku 1963 byl proti roli Novotného prvním tajemníkem KSS, po nechvalně známém Bacílkovi. 5. ledna 1968 se stal prvním tajemníkem KSČ. Skromný, spíše plachý, milý člověk. Je to životopis jako z kýčovitého komunistického kalendáře a předurčuje jej ke kariéře až triviálně jednoznačně. V Anglii by takový šťastlivec musel pocházet ze staré, počestné a bohaté rodiny, být premiantem v Etonu a Oxfordu, hrát obstojně golf a být členem nějakého hodně praštěného konzervativního klubu v Londýně. A přece je dnes oficiálně Dubček zapomenut, v nejhorším případě špiněn jako ten, kdo je odpovědný za kontrarevoluci v Československu.

Gustáv Husák pochází z rodiny kovorolníka. Komunistou se stal už za studentských let; vystudoval na státní stipendium práva. Stýkal se s významnými literáty z okruhu DAVu – prostě typicky levicový intelektuál. Za Slovenského státu byl na krátkou dobu zatčen a propuštěn pro

nedostatek důkazů. S režimem tehdy spolupracoval v některých choulostivých záležitostech, i když nejspíše se souhlasem strany. Jako člen ilegálního vedení KSS se význačnou měrou podílel na přípravě Slovenského národního povstání – této „podezřelé“ akce, započaté bez konzultace s Gottwaldem a vedením strany v Moskvě, ba dokonce bez vědomí sovětských vojenských míst. Spolupracoval přitom s představiteli tzv. občanského bloku, tj. nekomunistických politických stran. Ale také s představiteli slovenského státu a slovenské armády, jejíž jednotky bojovaly na východní frontě. Počínal si tehdy jako vlastenec a realistický politik. Nešťastné povstání bylo záhy poraženo. Patrně také proto, že Moskva nechtěla tu mít nějakou další Jugoslávii, dalšího nepoddajného Tita a neměla proto zájem na tom, aby se národy východní a střední Evropy osvobozovaly samy. Chtěla také obsazovat, nikoli pouze osvobodovat. Po válce zaujímal Husák nejvyšší státní a stranické funkce na Slovensku, ale v roce 1954 byl po několika letech vazby odsouzen na doživotí za „buržoazní nacionalismus“. Především za svůj podíl na přípravě povstání. Po šesti letech byl propuštěn, rehabilitován byl dokonce až v roce 1963. Vrátili mu členství ve straně, nikoli však možnost opět vstoupit do veřejného života. Pracoval tři roky jako skladník a pak se pro něj našlo místo ve Slovenské akademii věd. Napsal tehdy knihu o Slovenském národním povstání a po Bratislavě rozšiřoval v tehdejším „samizdatu“ otrěsné skutečnosti o tom, jak s ním zacházeli ve vězení při vyšetřování; tam patřil mezi těch několik, kteří stále znovu a znovu odvolávali vynucená přiznání. Pro Novotného tehdy vlastně podezřelý spisovatel a navíc nebezpečný kverulant... Sebevědomý, chladný, ambiciózní, poněkud arogantní. V instruktážním melodramatu pro stranické kádrováky byl by svým typem předurčen nejspíše pro roli zrádce, v nejlepším případě „kolísajícího intelektuála“. A přece je on dnes prvním mužem ve straně i státě a oficiálně veleben jako zachránce země před občanskou válkou, jako moudrý pastýř, který vyvedl naše pomýlené národy z chaosu hluboké krize.

Na osobách věru příliš nezáleží. Síly, které bezděčně či vědomě uváděly v pohyb, podobaly se spíše lavině – byly silnější než vůle jednajících lidí. Je možné představit si, že by český politik dokázal v srpnových dnech rozehrát strunu českého nacionalismu a vzednutých nálad by pak zneužil podobně jako Husák? Mějme pro jistotu za to, že to není vyloučeno – i když se to nestalo. Český nacionalismus má totiž jinou podobu. Rozšafně se ubezpečuje, že z pubertálních vášní už dávno vyrostl. Po odsunu Němců v roce 1945 o nějakých silných citech národních už ani neví. Leda při hokeji. Nacionalismus, viděno z Čech, to byla vždy nemoc těch druhých: Slováků, Němců, sionistů... Češi dráždili a dráždí nacionální city jiných spíše svou bohorovnou, rádoby nadřazenou lhostejností. Na mladší bratry – Slováky se dívají s přezíravostí.

Vztah těchto dvou národů nikdy nebyl a není rovnoprávný. Důvody spočívají kromě jiného už v nedostatečné míře ochoty, připravenosti a schopnosti *pochopit jinakost toho druhého*. Větší díl odpovědnosti je na Češích. Jsou národem po všech stránkách saturovanějším, hotovějším. Proto musí být Češi souzeni přísněji: nikoli proto, že byli a jsou národem větším, silnějším. Je totiž snadné označit za viníka prostě silnějšího z partneru v duchu jakéhosi absolutního a tedy neexistujícího gentlemanství mezi národy. Češi byli a jsou především vyspělejší národem. Ostatně slovenský podíl na mnoha nedorozuměních v roce 1968 nechť podrobí kritice Slováci.

V roce 1968 měli četní politikové a intelektuálové mnoho starostí s tím, zda svět dostatečně ocení náš následovníhodný příklad oficielního zasnoubení socialismu s demokracií. Zhlíželi jsme se ješitně v zrcadle sympatií, ale své zápecnictví jsme přesto nebo právě proto překonat nedokázali. Připusťme konečně, že náš obzor sahal od Aše k Břeclavi, že o mnoho dál jsme neviděli. A tak se stalo, co se stát muselo, co se stalo už mnohokrát, co je nejspíše zákonitostí středoevropských revolucí, kde se obecně lidské ideály nikdy neprobojovávají v čistě abstraktní podobě, nýbrž jsou vždy „znečištěny“ *nacionálními city a vášněmi*. Stalo se, že Slováci Čechy opět „nepochopili“. Anebo, jak se s oblibou říkávalo už v době Mnichova: „Vrazili nám nůž do zad“. Právě však, že nejde o žádná svévolná „znečištění“, ale o *konstanty střední Evropy*, která je i po rozpadu rakousko-uherského soustátí vývařištem neuspokojených nacionálních ambicí. Národní citění tu může být podle okolností silným integrujícím či dezintegrojícím prvkem *nejrozmanitějších* hnutí.

Nezáleží tedy na osobách. Česko-slovenské vztahy jsou oním křehce srostlým zlomem v tektonice tlaků idejí západního individualismu a východního kolektivismu, Říma a Byzance, katolictví, protestantství a pravoslaví, struktur uzrálejších a méně uzrálých; není tím ovšem řečeno, že hranice mezi Evropou a Asií leží právě na řece Moravě. Tyto vztahy musí být naplněny vzájemnou důvěrou, úctou a pochopením. Jinak budou zápasy o všelidské ideály v této části Evropy předem odsouzeny k prohře.

Do tohoto křehkého zlomu je tak snadné zarazit páku nacionalisticky laděných argumentů! Jakákoli, trvalá či dočasná, vynucená či přirozeně uzrálá stabilita československého společenství se pak rychle mění v nakloněnou rovinu, po níž se do té doby jednosměrné procesy vylévají z řečišť a mění se v povodeň. Řeky tekou jinam, nejednou pozpátku. Dokud vztahy mezi Čechy a Slováky nejsou a nebudou rovnoprávné, dotud je a bude možné využívat či spíše zneužívat jich k čemukoli.

Dubček bezděčně udeřil na tento křehký zlom ve chvíli, kdy krize společnosti naklonila rovinu pravděpodobného vývoje směrem k zásadnějším reformám. Husák pak zneužil nacionálního citění nespokojených a nedůvěřivých slovenských komunistů v situaci, kdy váha pancéřů tanků naklonila rovinu opačným směrem: pravděpodobný byl regres, anulování výsledků polednových reforem. Nebyl beze zbytku nutný a pak také záleželo na tom, jakou porážku si svým postojem vynutíme. Ale bylo už pozdě. Slováci zachránili alespoň formálně federaci a Češi, zklamáni, znechuceni a opuštěni, zůstali s prázdnými rukama. Jak malicherné se jim zdálo uspokojení Slováků nad symboly vyprázdněné federace!

Jak malicherné se zdály revoltujícím Němcům a Maďarům české starosti o historická práva v bouřlivém roce 1848! Evropa se zmítala v revoluci, oni „šturmovali nebe“ a Češi se nakonec spřáhli s reakční císařskou Vídní v úzkostné snaze nenechat se pohltit vzednutým německým mořem. Němci usilovali o občanské svobody, o rovnost mezi lidmi – a Češi mysleli na stará práva, na jazyk, české školy, na divadlo hrané česky. Němci přísahali na velké dílo budoucího sjednoceného lidstva občanů a Češi na kulturní autonomii...

Jak je to všechno relativní! Absolutní se zdá jen nepoučitelnost těch, kteří se ve střední Evropě ujímají všelidských úkolů a nejsou přitom s to pochopit oprávněné starosti malých národů, jejichž existence není dosud samozřejmá. Marx po roce 1848 označil Čechy a Chorvaty za „kontrarevoluční národy“ a přidal ještě několik velmi silných slov či spíše nadávek; dodnes se to režim snaží zatajit vytrvalým cenzurováním jeho spisů. Cítili však Češi vůči Slovákům něco jiného v roce 1968, kdy se džunglí totalitarismu domnívali razit světlé aleje k demokratickému socialismu a oni – považte – federáciu a zase federáciu! Shovívavě promlouvali na téma nerozvinutosti tradic slovenského politického života, či nevyzrálosti jejich sociální struktury. Jako by to nebyly danosti, za které nesou i Češi část odpovědnosti a s nimiž bylo třeba počítat právě tak, jako bylo třeba více brát v úvahu znepokojení soudruhů v Moskvě. Nepočítalo se, nebralo v úvahu ostatně jedno ani druhé.

Úplné selhání zahraniční politiky v roce 1968 začíná proto už selháním ve vztazích Čechů ke Slovákům. Nedokázali-li jsme pozorně naslouchat hlasům za řekou Moravou, nemohli jsme tím spíše docenit hrozbu z Moskvy, Berlína a Varšavy, nemohli jsme hledat a budovat nové spojenecké svazky. Byli jsme snad příliš zahleděni do své skvělosti a výjimečnosti: vždyť jsme se – zdálo se mnohým – řítili kupředu na čelné vlně dějin! Byla to opravdu jen skvělost a výjimečnost, nebo přinejlepším také zaslepenost a špatné svědomí?

Mimoběžnost střeoevropských vzmachů po svobodě je kalamitou už zcela notorickou. Kdyby jen mimoběžnost, často dokonce jakási protiběžnost! Pokrokové a přitom univerzalisticky motivované snahy jedněch nejen že automaticky nevyvolávají solidaritu druhých, ale vyvolávají spíše nedůvěru, škodolibost a občas vedou i k vojenské asistenci při zákroku četníka – dohlížející velmoci. Příkladů za posledních stopadesát let by se snadno našla celá řada. Zdá se někdy, jako by střeoevropský prostor byl pro všelidské ideály prostorem zakletým – a přitom vysvětlení oněch kalamit bývá právě tak prosté, jako neochotně akceptované. Pokrytecký princip důsledného sebeurčení národů se tu střetává s nepraktickým principem historického práva a tedy s umělostí historických hranic, do nichž přinesly ještě mnohé umělé korektury důsledky obou posledních válek. Výslednice střetů těchto principů se řídí právem silnějšího či právem toho, kdo má mocnější protekci. Uvnitř států a podél jejich hranic žijí v důsledku toho národnostní menšiny, které za těchto okolností nikdy nemohou být zcela uspokojeny ve svých autonomistických, separatistických či iredentistických ambicích. Jakékoli výraznější změny uvnitř jedné země se pak především prostřednictvím těchto snadno obživujících resentmentů k sousedům dříve či později projeví i ve vztazích vnějších. Totéž platí i naopak. Projeví se jako brzdy více méně jakéhokoli univerzalisticky motivovaného hnutí. Příklad maďarské menšiny na jižním Slovensku (podrobněji na jiném místě) to potvrzuje i pro dobu nejposlednější. Všechny staré i nové dluhy mezi státy a národy připomínají se při každé možné příležitosti. Zpravidla právě tehdy, kdy by bylo užitečnější pro obě strany, aby postupovaly společně. A tak i k většině pokusů vymanit se z blokového uzavření po druhé světové válce docházelo v situaci „zostřené izolace“ ze strany sousedů. (Je příznačné, že to neplatí o vztazích zemí, které spolu přímo nesousedí. Vzájemné sympatie,

solidarita a podpora Poláků a Maďarů na podzim roku 1956 či zárodky solidarity ve vztazích Československa na jedné a Jugoslávie a Rumunska na druhé straně v roce 1968 jsou toho důkazem.)

Tento malý exkurs do problematiky zahraničně politické byl tu učiněn jen proto, aby bylo možno srozumitelně položit otázku: jaké staré i nové dluhy se připomínaly a předkládaly k proplacení v roce 1968 mezi Čechy a Slováky? Vlastně staré i nové dluhy mezi Čechy a „soudruhy ze Slovenska“, jak se úředně říkalo Slovákům. K tomu na vysvětlenou úryvek z jedné besedy „okolo kulatého stolu“ v redakci časopisu *Reportér* z roku 1968:

Boček: ... Mimochodem jednou z těch absurdit byla i likvidace slova Slovák. Vzpomeňte si na schůzovní hantýrku a řeč novin ze druhé poloviny padesátých let. Slováci byli nahrazeni „soudruhy ze Slovenska“ ...

Chastil: Dovolte, abych zasáhl do diskuze jako stenograf. Při psaní této besedy jsem si uvědomil, že jsem nikdy nepsal tolikrát za sebou Češi, český – u nás se raději užívá československý. Přídavné jméno český nebývá užíváno samostatně, obvykle jen ve spojení se slovenský – například lid, pracující, národy. A častěji se vyskytuje slovo slovenský než český. Všiml jsem si také, že Slováci zkracují slovo československý na „čsl.“, kdežto my na „čs.“. Když jsem jim jednou vysvětloval, že slovo český se u nás vyskytuje tak zřídka, že se obvykle vypisuje, byli překvapeni. I to je myslím příznačné.

Tučková: V Rudém právu se například ve zprávě o konferenci z ústeckého kraje mluvilo o občanech slovenské národnosti, kteří tam žijí. Nebylo lepší rovnou mluvit o Slovácích?

Bartošek: Když žijí v Čechách, jsou příslušníci slovenské národnosti v Čechách.

Tedy staré i nové dluhy. Bylo jich dost a právě že mnohé byly tak staré. Jako české sliby. Češi vlastně vždycky nechápavě kroutili hlavami, co že to ti Slováci..., právě proto, že jejich paměť nebyla ani jasná, ani dlouhá. Události roku 1968 můžeme proto smysluplně interpretovat jen na pozadí přece jen hlubší sondy do minulosti.

Společný stát Čechů a Slováků – Velkomoravská říše – leží v mytologické mlze dávnověku. Můžeme jej proto z rozpomínání s klidným svědomím vynechat. Po tisíc let žili pak Češi a Slováci v jiných státních celcích, většinou cele zaujati vyrovnáváním se se silnějšími vlivy německými a maďarskými. Češi se po mdlobách dvou protireformačních století slavně, i když z posledních sil zmohli na své národní obrození. Zachránili doslova z trosek svůj jazyk, dobrali se své zapomenuté historie a koncem století už horlivě otevírali okna do Evropy. Politické úspěchy neměli, ale Havlíček, Palacký a Masaryk položili k úspěšnější politice alespoň střízlivé myšlenkové základy. O státní samostatnosti sotva však snili. Za maximalismus pokládali kulturní a jistou politickou autonomii. Hledali pro své snahy spojence a obraceli se především k národům slovanským, k Rusku zejména. Objevili tak Slováky jako národnostně a jazykově své „nejbližší příbuzné“, ale ti sami potřebovali pomoc, protože maďarizační útlak hrozil jim už velmi konkrétně osudem Lužických Srbů. Vzájemné vztahy mezi národními buditeli a spisovateli českými a slovenskými byly nezištné, i když už tehdy bylo možno v nich rozeznat vcelku pochopitelné stopy paternalismu

z české strany.

Slováci byli vskutku doslova před vyhasnutím vůle k národnímu životu. Maďarizační tlaky byly mnohem silnější než germanizační v Čechách a narážely na menší a menší odpor. Stále větší část lidí vzdělaných postupně rezignovala, protože perspektivy národní kultury, způsobilé komunikovat s kulturou evropskou, byly více než chmurné. Otázka jazyka byla zcela nevyjasněná – používal se spíše český než slovenský jazyk, vlastně jednotlivá slovenská nářečí. Na začátku čtyřicátých let provedli štúrovci jazykovou odluku, tj. zřekli se češtiny. Prohlásili středoslovenské nářečí za spisovný slovenský jazyk a neporadili se o tom předem s českými druhy. Ti byli krajně rozhořčeni a nedokázali se s tím dlouho smířit. Pokládali to často za zradu na společné věci: teď, když je třeba jednoty, tříštíte naše chabé síly...

Bylo to riskantní rozhodnutí: tímto nedokonalým jazykem mluvily dosud jen sociálně nejnižší vrstvy a pro pěstování vyšší kultury se hodil tak málo jako jazyk český o století dříve. Navíc rakouskouherské vyrovnání z roku 1867 ponechalo vzápětí Slováky zcela na pospas Maďarům v maďarském domě. Chybělo pár desítek let, možná že ještě méně a slovenský jazyk by dnes zkoumali filologové a etnografové. Právě těsně před vypuknutím války maďarizační tlak kulminoval a vzdělanců, kteří vládli slovenským jazykem, bylo opravdu už jen hrstka. Seton-Watson, který tehdy burcoval svědomí Evropy ve prospěch neznámého a ohroženého národa, odhadoval počet uvědomělých inteligentů na – tisíc.

České „obrozené“ 19. století Slovákům tedy chybí. Zachraňovali v té době doslova relikty své národní podstaty. Představy o nějaké slovenské státnosti neexistovaly snad ani ve vidění těch nejoptimističtějších národovců.

Společný stát Čechů, Slováků, Němců a Maďarů s rusínskou a polskou minoritou vznikl zároveň s válečnou porážkou Trojspolku. Odedávna se počítalo s tím, že Češi a „kmen slovenský“ budou žít pospolu, i když rámec tohoto spoluzití byl až do posledních týdnů války nejasný. Masaryk a jeho spolupracovníci hovořili od samého počátku zahraniční akce o „Čechoslovácích“; hlavním důvodem nebylo však vždy jen jejich „čechoslovakistické“ přesvědčení, ale i okolnost, že na neinformované západní diplomaty by přílišná komplikovanost národnostních poměrů v nově vznikajícím Československu působila nejspíše negativně: obávali se přece „balkanizace“ Evropy. A tak byl „čechoslovakismus“ nejen vypracovanou ideologií, ale občas i taktickou lží před vlivnými a mocnými tehdejšího světa: Slovensko bylo zprvu tak trochu zatajeno.

Slováci Čechy potřebovali vždycky – hrozilo jim jinak rozpuštění v maďarském moři. Češi Slováky začali potřebovat s podobnou naléhavostí až tehdy, když bylo jasné, že rámcem budoucího osudu bude samostatná republika. A že bude velmocemi uznán český maximalistický program, opírající se o stará práva historických hranic a o nové požadavky hospodářské a vojensko-strategické. Neboť v těchto hranicích žilo také přes tři miliony Němců (více než Slováků!) ; Čechů bylo jen sedm milionů. Češi hbitě připočítali k sobě Slováky a poměr vůči nebezpečné minoritě byl hned příznivější. Nezávazná do té doby úvaha kulturních historiků, kterou sdílel i legendární slovenský hrdina Milan Rostislav Štefánik, úvaha o tom, že Slováci netvoří vlastně zvláštní národ, že slovenština je jen českým nářečím, že Slováci jsou Češi, mluvící

slovensky, přišla náhle velmi vhod. Stala se *státní doktrínou*. (Stojí tu za připomenutí, že Bismarck zase soudil o Čechách, že jsou to slovansky mluvící Němci, lišící se od nich jen živějším patriotismem...)

Zásada národního sebeurčení platila za této situace jen a jen *pro Čechy*: Němci se v Československu ocitli proto, že princip sebeurčení byl v náš prospěch vylepšen výhodným vytýčením hranic podle „historického práva“. Přísně vzato: jen proto se ve společném státě také ocitli Slováci – odkazovalo se sice na vztah blízkého příbuzenství, ale ještě spíše právě také na onu raně středověkou říši před tisíci lety. Slováci se však na rozdíl od Němců ocitli ve společném státě s Čechy s živým souhlasem a s plnou důvěrou ve svou budoucnost. Češi se ujali úkolů, na které Slováci doma nestačili a tak učitelé vysokoškolských i ti z jednotřídek, četníci a lékaři, železničáři a soudci přijeli na Slovensko jako státní zaměstnanci. Udělali pro Slovensko opravdu mnoho a nešťastná idea čechoslovakismu na tom nemohla nic změnit. Slováci si nemohli stěžovat, alespoň zpočátku ne. Život v novém státě na ně kladl úkoly často nad jejich síly. Českou pomoc dovedli ocenit. Československá republika byla místem jejich prvního setkání s demokracií, příležitostí k prudkému rozmachu kulturního sebeuvědomění a k prvním krokům do evropské kultury. Ne se vším byli však již od počátku ochotni se smířit. Například s českým protikatolickým tažením. Češi, kteří si horlivě odreagovali „komplex Bílé hory“ a zcela neústrojně vyvolávali ducha husitství, vytáhli do boje proti symbolu protireformace – proti Římu. Katolická církev byla po válce terčem horlivých kampaní a zatlačena do kouta. Dobrá, to bylo v Čechách. Proč však měl odnést české komplexy katolicky zbožný slovenský rolník? Češi prostě dělali pořádek – ve svém státě. Rostoucí vliv separatistického klerofašismu na Slovensku měl jim být posléze připomínkou, že na to neměli právo, že Slováky nutili pod své prapory násilím.

Po čase se stalo obecným majetkem probudilých Slováků povědomí o tom, že prezident osvoboditel učinil Slovákům jakýsi slib, který nebyl splněn. Početné a velmi agilní slovenské menšiny v Americe, bez jejichž peněz by Masarykova akce vypadala docela jistě jinak, slíbil v květnu 1918 v Pittsburgu: „Každá vetev bude pánem v svojom dome. Bude slobodné Česko a bude slobodné Slovensko“. Slib ten naprosto nemohl být splněn v prvních letech existence nového státu. Slováci jej zprvu ani nevymáhali. K „Martinské deklaraci z 30. října 1918, v níž reprezentanti slovenského národa vyjádřili svou vůli žít ve společném státě s Čechy, hlásili se dlouho i pozdější autonomisté Juriga a Hlinka, ačkoli východiska této deklarace jsou zjevně čechoslovakistická. Ale nic nenasvědčovalo tomu, že Masarykův slib bude splněn kdykoli později. A tak tu byl další důvod začít Čechům nevěřit.

Po čase by se již Slováci byli obešli bez české asistence při spravování svých vlastních věcí a nejspíše by se pokusili energičtěji vyrovnat katastrofální ekonomickou zaostalost své země, která se drasticky projevila v letech hospodářské krize. Československý stát mezi dvěma válkami však již cele ovládala oficiální čechoslovakistická ideologie a přesvědčení o tom, že Češi a Slováci tvoří jeden národ československý a není-li tu takový národ ještě doslova, tedy že postupnou asimilací se stane skutečností. Přizpůsobovat se ovšem mohli a měli jen slabší silnějším, tj. Slováci Čechům. Tuto faktickou nerovnost nikdo nemohl popřít, ale právě to se čím dále tím méně mnohým

Slovákům zamlouvalo. Českoslovakismus mohl být sice v hlavách některých filologů, historiků a snad i politiků pokusem o ušlechtilou nadnárodní integrující ideu, ale v praxi byl v nejlepším případě blahovolným paternalismem, který narážel na stále větší odpor. Podle ústavy nebyli sice Slováci považováni za menšinový národ, pro který by platily menšinové normy, ale za „státní národ“ ve všem rovnoprávný s Čechy a potud se českoslovakismus skutečně snažil o paritu českého a slovenského národa při zachování vyšší duchovní jednoty. Nezdar takového úsilí však potvrzovalo, že na Slovensku cítily „českoslovakisticky“ jen minority a jen o ně se Češi mohli opírat: protestanti (tvořili deset procent obyvatelstva) a „hlasistická“ inteligence, jejichž představitelem byl Masarykův „zplnomocněnec pro Slovensko“ Vavro Šrobár. Komunisté cítili „internacionalisticky“, jejich vliv byl však na Slovensku velmi omezený. Postupně však stále větší část slovenské veřejnosti cítila protičesky, ať již autonomisticky či separatisticky. Andrej Hlinka měl půdu pro své autonomistické a Ďurčanský a ostatní pro separatistické tažení připravenu. Připravili ji především – Češi.

Ale v Československu se mnohem nebezpečněji aktivizovali Němci v pohraničních oblastech Sudet – zejména poté, kdy se k moci dostal Adolf Hitler. Požadavky sudetských Němců znamenaly totiž vážné ohrožení integrity republiky. S nimi Beneš jednal, neboť za nimi stály agresivní síly nacistického Německa a konec konců i významná část světového veřejného mínění. S autonomisty ze Slovenska nejednal nejen proto, že tu scházel onen zahraniční tlak, ale i proto, že Slováky neuznával za národ či menšinu, ale za větev jednoho československého národa. Autonomie pro Slováky by snad znamenala další argument pro Němce. Tak či onak, Slováci byli drženi hodně zkrátka. Všechno bylo jistě složitější, ale pravdou zůstává, že Československo, pokládající se za „miláčka Dohody“ z dob mírového jednání v Paříži, na nichž se vytyčovaly hranice ve střední Evropě, začalo doplácet na svůj tehdejší maximalismus. Na to, že jsme z nepravděpodobně výhodné momentální situace – střední Evropa bez silného Německa a Ruska! – vytěžili pro nás nejen všechno, co se dalo, ale patrně i něco navíc. Problémy byly totiž i s Poláky a Maďary; týkaly se postavení jejich menšin a také vedení hraniční čáry.

Ke vzniku Slovenského státu v roce 1939 dochází sice pod aktivní patronací hitlerovského Německa, která se leckdy rovnala spíše nátlaku, avšak dalekosáhle bylo přitom využito nedůvěry a averze k Čechům. Ti dodnes nemají jiné vysvětlení této nešťastné okolnosti, než banality o „zradě“ a onu nepůvodní frázi, že Slováci Čechům „vrazili nůž do zad“. Česká společnost se po 15. březnu 1939 neřídila na Slováky jako v letech 1918-1919, jako na mladšího, Maďary a nyní Němci utlačovaného bratra, k němuž plane sentimentálními, ale v podstatě ušlechtilými demokratickými city, nýbrž jako na toho, kdo „bude do obnoveného společného státu (až spojenci porazí Němce...) přivlečen za vlasy a poté pro něj převychován“ (Tesař). Slovensko mělo být – dobyto. Jsou to doklady povážlivě povrchního pochopení tehdejší objektivní situace na Slovensku mezi mlýnskými kameny maďarské a německé rozpínavosti. Slovenský stát byl opravdu tím nejmenším zlem. A Slovákům se za války dařilo skutečně slušně. To tenkrát začal proces industrializace země, který po válce zmohutněl a stal se triumfem národnostní politiky komunistů. Však na tu dobu Slováci dodnes nejsou s to vzpomínat s jednoznačnými pocity. Satelitní postavení

Slovenského státu vůči Německu a povinná vojenská podpora jeho světovládných úmyslů vedla totiž záhy k rozpoznání prekérnosti, ba riskantnosti německé protekce. Proto bylo možné a nutné vážně uvažovat o povstání, na jehož přípravách se podíleli i někteří vysocí státní funkcionáři a část důstojnictva, takže úvahy o aktivní podpoře armády povstalcům byly zcela realistické. O přípravě povstání jednali komunisté i nekomunisté společně a výsledkem takového postupu byl mimo jiné i vznik slovenské politické reprezentace – Slovenské národní rady, orgánu, který vznikl jako těleso zákonodárné a výkonné a takto začal také fungovat.

Peripetie osudu nešťastného povstání tu není možné sledovat podrobněji. O postoji Moskvy psal jsem již dříve. Povstání, snad právě proto, že bylo poraženo, bylo neobyčejně citlivým zauzlením moderních slovenských dějin. Češi to nepochopili, ba oficiální historiografie dokonce hluboce urážela slovenské city tím, že povstání dodatečně interpretovala jako záležitost toliko partyzánů, vedených sovětskými parašutisty-komisaři. Některé z vůdců povstání pak nejtvrdějším způsobem ztrestali jako „buržoazní nacionalisty“. Češi – ovšem že ne zdaleka všichni! Ovšemže to bylo pražské vedení KSČ! V rozjitřené optice uraženého národního citění to však pro Slováka byli a budou – Češi. Ostatně i zcela neoficiální hlasy českého lidu obecného o povstání zlomyslně soudily, že to byl nejspíše vypočítavý pokus v hodině dvanácté vykoupit se z viny, ze zrady právě na nich, na Čechách. Ti sice nepovstali, zato však, zdálo se jim, právě o to víc trpěli...

Během války nekomunistická emigrace v čele s Benešem tvrdohlavě trvala na ideji čechoslovakismu; a slovenští komunisté zase jednou vyhlásili příznačně zmatené heslo „Za socialistické sovětské Slovensko“. Neměli spojení se sovětským velením, ani s Gottwaldem v Moskvě, a tak heslo víceméně platilo až do roku 1944! Toto všechno naznačovalo, že poválečné soužití obou národů nebude žádná idyla. Rozhodně ne pro Slováky.

Jako byl Pittsburg, tak byly také Košice. Města, kde se slibovala Slovákům rovnoprávnost v soužití s Čechy ve společném státě. Jinak by přece o společný stát nešlo! Zástupci Slovenské národní rady přijeli do Moskvy, odkud se na jaře 1945 šikovala vláda k odjezdu do Košic, s poměrně jednoznačným návrhem na federativní uspořádání nové republiky. Narazili na nepochopení, ale ještě spíše na nesouhlas prakticky všech. České nekomunistické strany, mezi nimiž hrála v tomto smyslu prim strana národně socialistická a pak sám Beneš, striktně odmítly federaci ve jménu své zastydlé čechoslovakistické ideologie. Čeští komunisté v čele s Gottwaldem byli opatrní a rozhodnost Slováků, zejména slovenských komunistů, mírnili – předvídali složitý vnitropolitický boj v nové republice a nechtěli se dopředu nikterak vázat. Prý rozhodne „lid doma“. Nicméně jakýsi slib v Košickém programu učiněn byl. Legitimita slovenských orgánů byla uznána, jako by v budoucnu vskutku mělo jít o federaci. Co ostatně zbývalo, vždyť tyto orgány vznikly v autentické revoluční situaci. K tomu, aby se mohlo mluvit o skutečné federaci a nikoli jen o jejím principu, však fatálně chyběla vůbec ochota uvažovat o symetrických orgánech českých. A tak slib zůstal zase jenom slibem.

Komunisté byli v Moskvě naočkování nedůvěrou ke všem strukturám moci či jen autority, které vznikly „doma“, v domácím odboji, bez jejich dohledu a instrukcí. A pak, obávali se vlivu Demokratické strany, která byla na Slovensku stranou daleko nejsilnější. Federativní uspořádání

by jí dalo do rukou značnou moc. Demokratická většina ve Slovenské národní radě a ve sboru pověřenců by údajně dávala „reakci“ možnost sabotovat vládní program, se kterým byli komunisté na výsost spokojeni. A tak až do února 1948 v sérii tzv. „pražských dohod“ byly pravomoci slovenských orgánů postupně omezovány taktikou, zvanou výstižně „salámová“. Po únoru 1948 se ukázalo, že komunistům šlo nejen o obavy z vlivu Demokratické strany, ale i o tolik jim drahý princip centralismu, který se se skutečným federativním uspořádáním naprosto nesrovnává.

Odsun tří milionů sudetských Němců z českých pohraničních území měl mít svou obdobu v odsunu Maďarů z jižního Slovenska, avšak rozsah těchto značně problematických aktů, potvrzujících mimo jiné i zde, že u nás byla akceptována zásada tzv. kolektivní viny, byl zcela nesrovnatelný.

Přes veškeré úsilí československé vlády a československých komunistů (ve věci likvidace maďarské menšiny se horlivě angažovali právě tak Jan Masaryk jako Kopecký, Ripka a Clementis) nepodařilo se totiž západní velmoci přesvědčit o tom, že Maďary je třeba ze Slovenska vysídlit. Sověti sice slibovali podporu, ale nakonec ji neposkytli. V rozhodující chvíli zaváhali, ačkoli Stalin označoval protiargumenty maďarských komunistů za „známé praktiky Avarů“. A tak nakonec došlo „jen“ k vysídlování Maďarů z jižního Slovenska do českého pohraničí, odkud byli předtím vysídleni Němci. Maďaři jeli do pohraničí v dobytčích vagónech, zprvu bez rodin; tajně utíkali zpět – avšak na jejich hospodářstvích se mezitím už usídlili slovenští bezzemci... Kronika takovýchto osobních tragédií by byla nekonečná.

Odsun se tedy nepodařil, zato však mocensky řízené „odnacionálnování“ a vnitřní kolonizace rozdrobily menšinu jako celek na uceleném území. Politická a občanská diskriminace trvala ještě dlouhá léta.

Slováci tedy nejspíše nemají pravdu, když připomínají Čechům odsun Němců jako akt, kterým se mimo jiné dobrovolně odvrátili od Západu a museli se pak uchýlit pod ochranná křídla Sovětů. O odsunech rozhodovaly převážně velmoci, a to všechny. Odsun Maďarů nenašel u nich porozumění. Toť vše – Slováci na tom nemají žádnou zásluhu.

Slovenští komunisté byli hned zpočátku poválečného období nejednou tvrdě kritizováni za různé nacionální úchytky. Komické mělo tu nejednou vážné následky: Václav Kopecký se vrátil v srpnu roku 1945 ze všeslovenských oslav na Děvině s rozhořčenou stížností, že Češi tam dostali menší kusy masa než Slováci – tedy pozor na ně! Kopecký byl vždycky mluvka a tak trochu šašek, i když tuze nebezpečný. Buď jak buď „potvrdil“ obavy českých komunistů internacionalistů, že totiž Slováci byli a jsou – pořád Slováci. Aby se tomu napříště předešlo, byl do čela slovenské strany postaven odnárodněný představitel internacionalismu moskevského ražení, muž povolný vůči Gottwaldovi, protože kompromitovaný nikoli nezávadným chováním ve vězení za války, Viliam Široký – místo méně odnárodněného Karola Šmidkeho. A likvidováni byli ti komunisté, kteří představovali alespoň jistou nacionální alternativu vůči Širokému, ale i Šmidkemmu – Clementis, Husák a Novomeský.

Tu je na místě říci cosi zásadního o tom, že na Slovensku ideály socialismu a komunismu hluboce zakořeněny nebyly – na rozdíl od Čech (nikoli zase Moravy). A v tomto zjištění bude pak

nejspíš klíč i k české „hádance“, proč v roce 1968 Slováci stáli poněkud stranou. Ale přesto po únoru 1948 komunistická strana na Slovensku již ovládala všechny pozice (před válkou byli komunisté na Slovensku zpravidla třetí nejsilnější politickou stranou; byli silnější než sociální demokraté a to je právě příznačné: sympatie ke komunistické myšlence byly více povrchní reakcí na zaostalost země než důsledkem politické krystalizace poměrů tak či onak uzrálých). Jak k tomu došlo? A jak tyto pozice ovládla, jak se Slováci smířili s novou, jim povýtce cizí skutečností?

Již v přípravě na vytvoření mocenského monopolu v zemi na podzim 1947 „objevilo“ komunisty řízené ministerstvo vnitra přípravy ke spiknutí proti integritě republiky v samotném lůně Demokratické strany. Ano, zrovna té vnitřně nepřilíš sourodé, zato silné strany, která ve volbách v roce 1946 získala 62 % hlasů, více než dvakrát tolik co slovenští komunisté, protože ji volili mimo jiné i slovenští katolíci a také bývalí členové „zdiskreditovaných stran“, jak se tehdy všeobecně říkalo. (Těmto stranám byly kdysi společné autonomistické či separatistické tendence.) S Demokratickou stranou bylo pak rázně skoncováno. Třeba připomenout, že za blahovolného mlčení – občas i s podporou – stran nekomunistických. Jejich vůdcové pochopili až příliš pozdě, že likvidace slovenských demokratů je generální zkouškou na likvidaci všech nekomunistických politických stran. Okolnost, že komunisté už před únorem 1948 pokládali za nezbytné tak riskantně vystoupit proti slovenským demokratům, potvrzovala, že nejen komunismus, ale přinejmenším socialismus nebyl nikdy cílem slovenských aspirací. Právě volby z roku 1946 to zjevně prokázaly. (V Čechách měli komunisté spolu se sociálními demokraty solidně nadpoloviční většinu.) Při zavádění socialistického programu na Slovensku muselo být proto využito některých stereotypů z minulosti: vzdor košickým proklamacím byl socialismus fedrován pomocí pražského centralismu a jiných obsolentních českých rekvizit, jako protináboženského citění, pokrokařského mentorování a podobně. Přirozený organismus slovenské společnosti byl tím vážně ohrožen. Tak zvaná slovenská krize na podzim roku 1947, procesy se slovenskou katolickou hierarchií a konečně později s „buržoazními nacionalisty“, neustálé oklešťování pravomocí slovenských orgánů – to jsou jen některé viditelné projevy tohoto ohrožení. Tyto lekce nemohly než znovu povzbudit slovenskou protičeskou ostražitost. „Socialismus“ rozhodně distanci mezi oběma národy, distanci, která se čas od času povážlivě zvětšuje, nepřeklenul. A tak slovenský postoj k socialismu v lecčems připomíná postoj polský a maďarský: i tam byl socialismus zjevně importním artiklem (třeba říci, že ještě ve větší míře než na Slovensku). Jeho přijetí bylo zajištěno přítomností vojsk a zplnomocněním prosovětských sil, svým vlastním národům již mezitím odcizených. Na Slovensku nebylo ničeho z toho třeba, neboť všechno obstarali – Češi. Přesilová situace skýtala Slováckům jedinou možnost: realisticky, to znamená pokud možno bezbolestně se adaptovat na nové poměry. Dohodnout se u vína, že když už tu ten socialismus máme, nebudeme si alespoň zbytečně škodit. Tu je na místě zdůraznit, že krizové období socialistické ideje a praxi proto Slováci *nepociťovali a nepociťují jako svou vlastní vnitřní bolest* – na rozdíl od mnohých Čechů. Začnou-li si konečně Češi uvědomovat své problémy a vytáhnou-li do boje proti svým vlastním selháním, zpravidla nemohou počítat se slovenskou asistencí, ačkoli by jistě o ni stáli...

Procesy v padesátých letech byly především nenapravitelným neštěstím pro jejich oběti – ať

šlo o komunisty či nekomunisty. Češi je posléze začali vnímat jako politický zločin, jako deformaci socialismu či jako výsměch demokracii. Na lavici obžalovaných „buržoazních nacionalistů“ však byla spolu s výkvětem slovenské komunistické elity politické i umělecké postavena i sama idea slovenské svébytnosti. Odsouzeno a později hanebně zfalšováno bylo přece povstání, které bylo úctyhodným projevem politického uzrávání v jistém smyslu tehdy opravdu samostatných Slováků.

Proto byl v Čechách boj komunistů proti stalinismu tak krotký a rozpačitý: měla jím být především znovu očištěna idea socialismu, víra v neposkvrněnost jakéhosi původního autentického učení. Proto tu byl tlak na rehabilitace vcelku menší než na Slovensku. Tam představoval stalinismus elementární ohrožení národní svébytnosti, národní kultury. Toto ohrožení nemohlo být bagatelizováno ani úctyhodným hospodářským povznesením země. „Buržoazní nacionalisté“ byli slovenskou veřejností vnímáni daleko méně jako komunisté než odsouzení v Čechách, kteří patřili k téže straně. „Nacionalisté“, byli především obětmi úsilí o slovenskou věc. *Žádná „česká věc“ však nebyla.* Co bylo a je, to je trpké zklamání věřících komunistů nad myšlenkou rádoby obecně platnou. A únava a skepse ostatních.

Mezitím prošla vymezení slovenských národních orgánů peripetiemi vývoje, který rozhodně neznamenal nápravu. V roce neveřejného Chruščevova referátu na XX. sjezdu byly známky neklidu mezi částí angažované veřejnosti (případy vyloučených nekonformních komunistů Friše a Pavlíka) pacifikovány znatelným snížením cen, zvýšením důchodů a také tím, že se sovětská hymna přestala automaticky hrát jako třetí sloka státní hymny. Nádavkem byly tenkrát pravomoci slovenských orgánů poněkud posíleny.

Avšak již v roce 1960, kdy Antonín Novotný protřhl novou ústavou jako „první na světě“ (s výjimkou SSSR) cílovou pásku socialismu, pásku, kterou si napjal sám, dochází k nejdrastičtější redukci významu Slovenské národní rady. Sbor pověřenců je prakticky zrušen. Slovenská národní rada rozhodovala, pokud jde o tvorbu národního důchodu v 2,1 %, pokud jde o jeho využití v 2,7%. Slovenské orgány zachovávají si sotva část pravomocí, nutných k tomu, aby bylo možno mlUvit alespoň o kulturní autonomii. Pečují o Tatranský národní park, mají na starosti národnostní menšiny na Slovensku a skýtají sinekúry pro pár desítek funkcionářů. Toť vše. Takové tedy bylo řešení národnostní otázky v dobudované socialistické společnosti.

Není divu, že rok 1963, kdy došlo k prvním rehabilitacím, je rokem slovenské iniciativy. Prvním tajemníkem strany se stává Alexander Dubček. A Ladislav Novomeský je přijímán do Svazu slovenských spisovatelů. Je to rok bouřlivého sjezdu Svazu slovenských novinářů, na kterém odezněla s nebývalou odvahou kritika tehdejšího předsedy vlády; „pražského Slováka“ Širokého, za jeho podíl na politické a kulturní devastaci Slovenska. Za pár měsíců nato byl odvolán. Týdeník *Kultúrny život* se mimo jiné mění v tribunu otevřené a fundované kritiky falzifikací povstání a vůbec nihilistického postoje vůči slovenské otázce. „Buržoazní nacionalisté“ jsou v květnu toho roku soudně a částečně stranicky rehabilitováni; tomu předchází práce tzv. „barnabitské komise“, během níž se k utajovaným skutečnostem padesátých let poprvé dostávají desítky stranických historiků, ekonomů a právníků. Od té doby se již ví vše, aniž se ovšem vše

může říkat nahlas. Na oslavy povstání přijíždí nejen Chruščov, ale dokonce i Novotný.

Slovenští spisovatelé a publicisté sehráli prostřednictvím *Kultúrného života* v letech 1963-64 v intelektuálním a politickém životě země vynikající roli. Tento časopis byl nejednou tribunou řady českých spisovatelů a publicistů, ale také historiků, když poměry v Čechách byly tužší a publikační možnosti o poznání menší. Všechno skončilo tvrdou oficiální kritikou na adresu kulturních časopisů, štvanicemi na šéfredaktora Pavla Števčeka a jeho infarktem – ve čtyřiceti letech.

Jako protiváha liberálního *Kultúrného života* byl v roce 1964 založen ideologicky rigidní stranický týdeník *Predvoj*, který byl a je svědectvím prazvláštní kontinuity postojů části slovenské inteligence, právě té, která je dnes součástí establishmentu. Můžeme ji tedy sledovat až do dnešních dnů a je to kontinuita vývoje Husáka a jeho druhů. Nechceme-li dávat známky z politické morálky, musíme alespoň říci, že je to kontinuita opravdu paradoxní. Neboť především *Kultúrny život* se odvážně a fundovaně postavil za tzv. „buržoazní nacionalisty“ s Husákem v čele, poskytoval jemu osobně maximálně možný prostor k publikování tehdy značně nekonformních názorů, a tak jej pro širší veřejnost vlastně vrátil politickému životu dříve, než byl politicky rehabilitován. Tribuny *Kultúrného života* využívá Husák i v prvních dvou měsících roku 1968, tentokrát ke spektakulárnímu tažení proti Novotnému a za národní práva Slováků. Dokonce vůbec první zaznamenanou reakcí na události na lednovém plénu ÚV KSČ v roce 1968 byl Husákov úvodník ve druhém čísle tohoto časopisu, nazvaný „Staršie výročie a nové nádeje“. Ale přesto je to „konkurenční“ *Predvoj*, přejmenovaný na jaře 1968 na *Nové slovo*, který se tehdy (pod vedením Bohuslava Chňoupků, do té doby pouhého dopisovatele bratislavské *Pravdy* v Moskvě, nyní ministra zahraničních věcí) stává platformou husákovců: odtud velmi ostře už v roce 1968 napadají *Kultúrny život* a odtud dodnes monopolně ovládají slovenskou kulturně-politickou scénu. K časopisu, který mu pomohl k politické rehabilitaci a bez něhož by byl na začátku roku 1968 víceméně neznámou obětí procesů, zachoval se Husák, řekněme, nevděčně. Ale vraťme se ještě o pár let zpět. Ještě jednou byly v roce 1964 ústavním zákonem přece jen poněkud posíleny pravomoci slovenských orgánů, ale znamenalo to málo. Znovu se potvrdilo, že po celou poválečnou dobu převládaly v ústavním řešení improvizace a praktikismus. Především však přezírává nedůvěra.

Tak zvaný asymetrický model bylo především institucionalizované pokrytectví. Tedy chabá, a proto iritující náplast na nezhojené ambice Slováků. Nebo spíše roubík než náplast? Také nedomrlý kompromis mezi imperativem centralismu a tzv. principy „leninské národnostní politiky“ – vždyť SSSR je také přece jaksi federativním svazkem! Nechtěné dítě rozpaků nad tím, že slovenské národní orgány vznikly už během povstání a postavily tak moskevskou a londýnskou emigraci před hotovou věc? Nebo také – cosi, co mají Slováci navíc! Tak soudil mnohý bodrý Čech, který si neviděl ani na špičku nosu, a takových bylo a je mnoho. Vždyť Slováci mají přece i svou komunistickou stranu a vlastně všechno, všechny organizace mají „ještě jednou“ v národním provedení. Bylo třeba mnoho důvtipu k tomu, aby se rozpoznalo, že toto „navíc“ má ve skutečnosti hodnotu *minusovou*? Asymetrický model byl přece výrazem toho, že Slovensko sice patří

Slovákům, ale Československo – Čechům. Žádal od třetiny obyvatel státu pouze loyaltitu.

Středoevropský propletenec národnostních resentimentů vytváří logicky vzato neřešitelné hlavolamy: Slováci budou v roce 1968 naříkat nad tím, že Maďaři mají na jihu Slovenska Csemadok (Kulturní svaz maďarských pracujících v Československu) a oni že nic, a tak tam budou honem zakládat kluby Matice slovenské... Asymetrie do nekonečna, a tedy nedůvěra, neporozumění a občas i vášně ...

A konečně je léto 1967. Obrodný proces nebo tvrdý autoritativní zásah – jedno z toho visí ve vzduchu. Je léto 1967 a Antonín Novotný se vrací z dovolené na Krymu a jako slon do porcelánu vstoupí do památečné a všem Slovákům tolik drahé budovy Matice Slovenské v Martině. Tato více než sto let stará instituce zasluhovala by snad stánek důstojnější, říkali s nadějí v hlase presidentovi představitelé Matice. Novotný sotva tuší, co to ta Matice je, a především čím byla pro Slováky v pohnuté minulosti: dojde k ostré výměně názorů, soudruh „První“ se urazí, odejde a okázale odmítne dárek, který za ním pošlou na usmířenou. Celé Slovensko to ví a je pobouřeno. Je léto 1967, a je tedy na místě říci, s jakým základním pocitem vstoupí Slováci do roku 1968. Jaký je úhrn jejich dosavadních zkušeností s Čechy?

Je to nejspíše právě svízelná situace malého a dosud plně nerozvinutého národa, který se nepřestal strachovat o svůj osud a opakovaně se zklamával (ohrožen Maďary, zklamán a posléze ohrožen Čechy, zklamán Němci a ohrožen jejich podnikáním), což vede k tomu, že slovenská společnost preferuje na prvním místě, když ne programově, tedy živelně – *hodnotu své sebezáchovy*. Není také vnitřně příliš diferencována; déle než v Čechách bylo a vlastně stále je tu patrné, že stavivem národa byl živel rolnický a nezámožné střední vrstvy. Má tedy slovenský národ dosud více možností prožívat své osudy jednolitým způsobem. Tato (relativní) sociologická i sociálně psychologická homogenita vede pak k tomu, že Slováci se – zejména ve srovnání s Čechy – chovají jako o poznání ústrojnější „srostlejší“ celek. Nejsou ani lepší, ani horší než Češi, jsou jiní. Mají jiné problémy. A to nemělo překvapit.

Avšak překvapilo a rozčarovalo. Češi byli tím poznáním výrazněji zaskočení na sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967. Tam se mimo jiné projevila rozdílnost postojů a především intenzity zaujetí i mezi nejnekonformnějšími Čechy a Slováky. Tentokrát drželi prapor vzpoury Češi; zdá se někdy, jako by mezi českými a slovenskými „progresisty“ docházelo k jakémusi „střídání stráží“, věru však nesmluvenému. Střeží ostatně tytéž hodnoty?

Na sjezd do Prahy v červnu 1967 přijela sotva polovina slovenských spisovatelů. Nic od něho neočekávali a pak, byli zřejmě unaveni a znechuceni přesilovou hrou, kterou proti nim hráli ideologičtí dohlížitelé. Ze 130 přítomných slovenských spisovatelů promluvili na sjezdu – čtyři, a to ještě o problémech sice spisovatelských a odborných, ale v daném kontextu zcela odtažitých. Vzbudilo to dojem, že je v tom záměr odlišit se od českých spisovatelů, kteří vzali baštu Novotného režimu čelným útokem a pronášeli projevy, které jsou obsahem a nejednou i formou hodny zařazení do čítanek české řečnické statečnosti.

Situace to byla vlastně charakteristická pro celý příští rok: Češi zatroubili k útoku, jejich polnice zněly věru břeskně a vyzývavě, ale pod jejich prapory se houfce Slováků nedostavily. Slováci byli z toho ještě dlouho sami zaraženi a hledali příčiny takového vlastně selhání. Ti, kteří se později přimkli k Husákovi, nejspíše tvrdili, že sjezd byl pražskými spisovateli obratně zrežirován a že součástí této rezie bylo vymanévrování Slováků. Nic není pravdě vzdálenější než toto tvrzení, které se v první části podezřele podobalo vzteklé reakci Novotného a Hendrycha, kteří už jen dodávali, že sjezd byl připraven v Paříži Pavlem Tigridem, redaktorem exilového časopisu *Svědectví*. Sjezd nebyl zrežirován, bohužel nebyl ani promyšleně předem připraven – Vaculík dopisoval svůj projev ještě v posledních minutách před vystoupením, ale i kdyby jej byl měl napsaný celý dopředu a prodiskutovaný s přáteli, málo by to – pokud jde o slovenskou účast vysvětlovalo. Atmosféra v Praze a v Bratislavě se v létě 1967 téměř diametrálně lišila. V Praze očekávali od sjezdu „všechno nebo nic“ a byli připraveni riskovat a ztratit všechno. Slovákům cesta do Prahy ani nestála za to. Taková solidarita ještě před několika lety a takový nedostatek dorozumění před sjezdem, který nakonec znamenal vyhlášení války režimu! Režimu, jenž se choval k slovenským spisovatelům stejně autoritativně jako k českým...

Ale stalo se ještě víc: poté, kdy Jiří Hendrych okázale opustil sjezdové jednání a přitom ještě stačil pohrozit neurčitými, ale hrozivými sankcemi, zrodil se text dopisu, který usiloval hrany konfliktu přece jen otupit. Distancoval se od některých „emotivních“ vystoupení a od toho, že se na sjezdu probírají otázky, které mohou zkomplikovat československé „vnější vztahy“. Myslela se tím některá vyslovená stanoviska k arabsko-izraelskému konfliktu, a především přečtení Solženicynova dopisu sjezdu spisovatelů sovětských, o které se postaral Pavel Kohout. Iniciativa k sepsání dopisu vyšla od slovenských spisovatelů Vojtěcha Mihálíka, Miloslava Válka a Juraje Spitzera, ale podepsalo jej také několik českých spisovatelů, mezi nimi posléze velmi radikální Jan Procházka. Nebylo a není třeba tuto improvizaci bez dalšího odsuzovat: v nepřehledné situaci mohli mít mnozí za vhodné otevřený konflikt s vedením strany přece jen zmírnit; a taková úvaha přece ještě nemusela znamenat souhlas s Hendrychem. Ale v rozčilené atmosféře oněch dní a týdnů přispěl dopis k vytvoření nutkavého dojmu, že slovenští spisovatelé šli na sjezd proti proudu pokroku. To byla však nešťastná generalizace. Zůstává pravdou, že právě tehdy nepokládali za účelné pustit se do boje za pravdu rovnou s velkým P.

Na podzim 1967 se pak mezi nimi o pražském sjezdu vedla otevřená a velmi ostrá diskuze. O sjezdu a o – Ladislavu Mňačkovi. Možná, že ještě více o Mňačkovi. Tento talentovaný, vnitřně však ne zcela vyrovnaný radikál s nepěknou dogmatickou, ba sekerářskou minulostí otevřel před lety pro literaturu či spíše pro novinářskou publicistiku tabuizované problémy nezákonností v padesátých letech (*Oneskorené reportáže*) a poté, kdy Československo v červnu 1967 v horlivě těsném závěsu za Moskvou přerušilo diplomatické vztahy s Izraelem, odejel na Západ, nevrátil se v termínu výjezdního povolení, a úředně se tak stal emigrantem. Když pak ještě veřejně vystoupil s kritikou československé zahraniční politiky, byl doslova přes noc zbaven státního občanství. Byla to rukavice hozená do tváře režimu, ale také okázalé gesto vůči jeho bývalým spisovatelským a novinářským kolegům, kteří se ve světle jeho činu mohli jevit jako pouzí konformní zbabělci. V

tomto smyslu Mňačko dokonce na jejich adresu podotkl leccos, co mohlo být vnímáno jako lekce z morálky. Zejména pro Slováky to bylo příliš. Fronta je doma, říkali pateticky především ti, kteří později zvolili konformní východisko a podporovali Husáka až do hořkého konce jeho absolutního vítězství. Židé nejsou zdaleka nevinní, dodávali, a i když nesklouzli přímo na antisemitskou platformu, na Slovensku, kde je k antisemitismu přece jen blíže než v Čechách, rozuměli takovým výrokům jinak. Proč ale takové rozčilení na všech stranách?

Byl to tehdy hodně nezvyklý čin. Angažovat se proti režimu, a to dokonce ještě v souvislostech tak říkajíc světově relevantních! Vytáhnout do boje za úplně cizí věc! Malost a malichernost československých, ale také zejména slovenských poměrů byla tím vyvedena z míry. Něco takového bylo zcela bez precedentu a pro mnohé slovenské spisovatele v čele s legendárním a všeobecnou úctou požívajícím Novomeským to znamenalo překročení i těch mezí, které si uložili sami. Snad ani tak nešlo o Mňačkovy proizraelské sympatie jako o to, že po malém a nesvéprávném státě, v němž se Slováci navíc necítili tak docela doma, se tu požaduje cosi jako angažmá ve velkém světě, plném nástrah a nejistot. Mňačko se dotkl tabuizovaných hodnot a podobně jako Češi, fascinovaní socialismem a nyní jeho riskantní opravou, soustředil pozornost na problémy, které si Slováci, domnívali se někteří, prostě nemohli dovolit. Anebo možná, které by si dovolit mohli, kdyby stáli na vlastních nohou; ale oni právě nestáli a maléry, které by si Češi ve světě nadrobili, třeba kdyby si počínali jako Mňačko, by odnesli oni, aniž by přitom měli možnost svůj osud nějak výrazněji ovlivnit. Aféra s Mňačkem vypovídala tedy opět o něčem jiném, než o pro- či protiizraelských sentimentech. Vypovídala o strachu z velkého světa – když ten malý pořád ještě není světem přátelským a tedy také naším, slovenským...

Dvě sporné kauzy z léta a podzimu 1967 stigmatizovaly slovenskou spisovatelskou veřejnost pro celý následující rok a stopy tehdejších rozporů lze vysledovat až do dneška.

Čeští spisovatelé si pak spočítali účet za vzdorné chování, předložený Novotným, a ten věru nebyl malý. Především jim byly odňaty jejich *Literární noviny*. *Kultúrny život* jim nabídl své stránky a Svaz slovenských spisovatelů se proti tomuto administrativnímu kroku ohradil dopisem stranickým orgánům. Nic nového pod sluncem: když Češi ochabovali nebo když byli zatlačeni do kouta, Slováci se vzali za společnou věc a to platí i obráceně, máme-li na mysli přinejmenším spisovatele a intelektuály vůbec. Platí to tak důsledně, že je ovšem třeba za tu „společnou věc“ postavit nápadný otazník.

Patrnější rozdíly mezi českou a slovenskou kulturně-politickou scénou se po pádu Novotného z nejvyšší stranické funkce projeví až na jaře 1968. V prvních týdnech roku jsou stránky *Kultúrného života* nápadně ofenzívou bývalých „buržoazních nacionalistů“ (Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Ladislava Holdoše a dalších). Vedle nich – tehdy ještě ve zdánlivém souzvuku, publikují Evžen Löbl, Julius Strinka a český historik, jehož zásluhy na slovenské věci jsou nepopíratelné Milan Hübl. A pochopitelně také ti, kteří tvoří páteř časopisu: Pavel Števček, Dominik Tatarka, Zora Jesenská, Anton Hykisch... V protinovotnovském tlaku je slovenská kulturně politická veřejnost za jedno. Je za jedno i s veřejností českou. Jednota však nebude mít dlouhý dech. Je to zatím jednota „proti“.

Slováci se s nadšením, hodným daleko lepší věci, vrhají v prvních týdnech roku 1968 do podniku, který by měl dokázat, že Slovensko není žádná periferie Evropy. Začíná národní sbírka na „Alweg“, visutou železnici v Tatrách, neboť stará, obyčejná železnice, tvrdí se, dosluhuje. Pražské centrum totiž nesouhlasí, nemá na drahou investici prostředky. Když nám Praha Alweg dát nechce, tedy se na něj složíme! Alweg by byl jistě užitečnou, ale především spektakulární záležitostí: cizinci by se cítili jako ve Švýcarsku... A tak se stal tristním symbolem neukojených slovenských aspirací, které se pro začátek spokojily právě jen se symbolem, pokud možno hodně okázalým. Ozývají se i skeptické hlasy, ale ochota a obětavost lidí je nebere na vědomí. Uražená národní hrdost je tentokrát „argument“ silnější, než poukazy na to, co všechno by vyžadovalo náležitější péče vlastenců, ochotných vyprázdnit kapsy; ostatně rok 1968 teprve začíná...

Pražští studenti pochodují 7. března 1968 na lánský hřbitov vzdát hold Tomáši Garriguovi Masarykovi, jehož památka byla pošlapána a jenž měl být vymazán z paměti Čechů. Právě proto nebyl, naopak. Jeho uctívání v roce 1968 hraničilo s nekritickým kultem, ale i to je docela pochopitelné. Vždyť i prezident Svoboda položil na Masarykův hrob několik dna po svém zvolení věnec květin, a dokonce ještě při oslavách padesátiletí republiky, tedy po okupaci, se o Masarykovi zmiňuje ve svém projevu pozitivně... Slovenská mládež zase vystupuje na vrch Bradlo, na jehož svahu tragicky zahynul v roce 1919 Milan Rastislav Štefanik. Vracel se tehdy do vlasti jako mladý ministr národní obrany půl roku po vzniku samostatného státu a za dosud ne zcela vyjasněných okolností (byl sestřelen? Nešťastnou náhodou?) se jeho avion zřítil.

Štefanik byl maximálně rozporná postava. Voják, v osmatřiceti letech (rok před svou smrtí) generál francouzské armády, astronom, který sjezdil celý svět, ba právě jeho nejromantičtější a tajemstvím nejvíce opředené kouty, okouzující muž s aristokratickým vystupováním, vlivný muž evropských, především pařížských a římských salonů, skrze něž otevíral Masarykovi a Benešovi cesty k mocným politikům. Možná mystik, docela jistě exaltovaný básník vlastního života. Slováci v něm později viděli svého Saint-Exupéryho. Ale jako Slovák byl přesvědčený čechoslovakista! Na Slovensko se však jako živý nevrátil, a tak se to nemohlo prakticky projevit. Bratislavským studentům to nicméně nevadilo, ačkoli i pro ně je čechoslovakismus kvintesencí slovenského ponížení. Byl symbolem, neboť také jeho památka byla pošlapávána (ke komunismu neměl ani ty nejmenší sympatie) a stal se vlastně non-personou slovenských moderních dějin; ve školách se děti nedozvěděly ani to, že byl. Zosobňoval nejodvážnější slovenské sny o tom, že Slovensko má co říci i velkému světu. A pak ta jeho mysteriózní smrt (podobně jako smrt Jana Masaryka). Nikdo to veřejně neřekl, ale mnozí se rozněcovali představami, že za tím jistě něco vězelo. Kdo ví, zda v tom nebyly dokonce české prsty... V době katastrofy (a nedaleko místa, kde k ní došlo), se vedly boje s Maďary, kteří se tehdy ještě nevzdali svých snů o mocném státě koruny svatoštěpánské, a tak na Slovensku byly české jednotky... Symbol k pohledání: vzrušující neostrostí svých kontur, tajemný, vnitřně protikladný a tragicky opustivší tento svět právě ve chvíli, kdy se perutěmi svého chatrného plátěného letounu opřel o povětří rodného domova. Domova, pro který obětoval svůj život...

Rozčileně se mluvilo a psalo také o Matici Slovenské, která musela prožít období perzekuce

(ba neexistence) nejen za vlády Maďarů, ale i Čechů. V posledních letech byly její funkce drasticky okleštěny v podstatě na národní knihovnu s minimální možností badatelské práce. Péče o krajany v zahraničí byla svěřena pražské instituci. Matice byla prostě zestátněna.

Ale Matice – ta pro Slováky přece byla tím, čím je pro Čechy Národní divadlo, ona „Kaplička nad Vltavou“. Matice se musí obrodit, soudili, stát se znovu onou demokratickou, na dobrovolné práci tisíců založenou ne-politickou, ne-státní ochraňovatelkou národního odkazu a zvelebovatelkou slovenské kultury! A tak Slováci vstupují do Svazu přátel Matice, zakládají Kluby Matice (bylo jich v létě 1968 na tři sta, se statisícovým členstvem).

Především se však začíná veřejně mluvit a psát o federaci, o institucionálním zrovnoprávnění Slováků. Po desetiletí se přísně tabuizovaného tématu jako vlastního ujímají všichni, ano, prakticky *všichni Slováci*. Bývalí „novotnovci“ i „progresisté“ z redakce *Kultúrného života*; mezi neaktivnější patřil Husák, dlouho byli proti jen Bílák a Lenárt; Dubček v tomto ohledu patrně váhal. Tahle podezřelá jednota znepokojovala některé střízlivé a především demokraticky smýšlející Slováky, ale přímo dráždila Čechy. V Čechách nebylo žádného takového hesla, cíle či požadavku, který by sjednocoval politicky jinak nesourodé síly, jako heslo a požadavek federace na Slovensku. Jistě že to souviselo s menší diferencovaností politických postojů, jistě že se pod prapor federace chtěli v poslední chvíli ukrýt všichni ti, kteří byli jinak zdiskreditováni aktivní kooperací s novotnovským režimem. To všechno bylo přirozené. Tím spíše překvapuje neochota nebo neschopnost z české strany abstrahovat nahodilě a dočasné průvodní jevy nacionálních citů a docenit sílu a oprávněnost hnutí za federaci. Češi reagovali na slovenskou situaci asi tak, jak by reagoval pražský „progresivní“ novinář na poměry na českém venkově.

Češi se sami viděli jako demokraté a Slováci jako federalisté. Byly to jedny z nejnešťastnějších nálepek, které byly v roce 1968 v oběhu. Jeden problém byl roztržen ve dvě a z problému se stalo slovo do pranice. Princip federace byl a ostatně musel být neoddělitelnou součástí všech demokratických strategií. Demokratické reformy, které by se vyhnuly problému rovnosti obou národů, nebyly by demokratickými reformami. Slovně se to občas uznávalo, ale předpojaté nálady české a slovenské veřejnosti tím nebyly zmateny. Lidé se hlásili pod jeden nebo pod druhý prapor, nebo se v lepších případech přeli o tom, který má být nesen v čele onoho průvodu, v němž jsme všichni opojeně kráčeli k „socialismu s lidskou tvář“.

Šance česko-slovenské vzájemnosti začaly tak v tomto roce propadat stejně jako kdykoliv jindy. Slováci, kteří uvěřili Pittsburské dohodě a pak znovu Košickému programu, byli tentokrát ve střehu. V tendenci rozvíjet reformní hnutí viděli především „český problém“ stejně jako na podzim předchozího roku v iniciativě spisovatelů a o devět let později ve hnutí „Charta“. Tak jako se ve stranické hantýrce koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let hovořilo o „zaostávání slovenské revoluce“, tak se zdálo, že „demokratizační proces“ na Slovensku opět zaostává. Demokratizace si na Slovensku nezískala masovější podporu, analogickou podpoře české veřejnosti. Nedůvěra k Čechům tu sehrála svou roli. Ale Slovensko demokratizaci ani *tolik* subjektivně nepotřebovalo.

To je zajisté opovážlivé tvrzení, ale není snad proto třeba obávat se je vyslovit. Slováci

nemají takové tradice politické demokracie, jako mají Češi. Nemají se v tomto směru na co rozpomínat. V anketách, které v roce 1968 a 1969 prováděl Ústav pro výzkum veřejného mínění, ukázaly se pozoruhodné rozdíly v tom, jak nesterpně vnímají hodnoty minulosti Češi a Slováci. Za nejslavnější období českých dějin pokládali Češi dobu první republiky (1918-1938), ale Slováci období tzv. Štúrovské (přibližně čtyřicátá léta minulého století), tj. právě dobu, kdy byly učiněny rozhodné kroky k uchování osobitosti slovenského národa. Tím nejrozhodnějším byla již zmíněná jazyková odluka od češtiny. Srovnání je i jinak pozoruhodné: ukazuje se, že volbou těchto dvou období se více či méně zprostředkovaně vypovídá cosi o vztahu obou národů: Češi glorifikují období, kdy idea čechoslovakismu byla mimo jiné jednou z nosných idejí státu, Slováci období, kdy se jazykově oddělili od Čechů. První republika je ve slovenských preferencích až na pátém místě (pouhých 5%) ...

Slováci demokratizaci tak urgentně nepotřebovali také proto, že na Slovensku se nemohl rozpor mezi „odborností“ a „političností“ vyhrotit do takové míry, jako se to stalo v českých zemích. Snad nikoho by nemělo vzrušit zjištění, že takový rozpor je s intenzivnější nevolí pociťován tam, kde indexy všeobecné vzdělanosti, kvalifikovanosti či jen odborné zručnosti jsou vyšší – a v Čechách vyšší než na Slovensku dosud ještě jsou.

Orgány tiskového dozoru (cenzury), které svým působením vždycky vyvolávají touhu po větší míře svobody a demokracie, byly na Slovensku blahovlnnější. Kádrová politika byla dobromyslnější, chce se tu říci – „sousedštější“; Slovensko je menší, v Bratislavě se všichni znají (zdá se alespoň Pražákům) ... Slovenská ekonomika se mohla zdát Čechům egoistická, byla však hospodárnější než česká, i kdyby jen proto, že nebylo k dispozici tolik prostředků k plýtvání.

Tato zjištění rozhodně nechtějí sugerovat dojem, že na Slovensku potřeba demokratizace neexistovala. Chtějí však zdůraznit důležitý, i když ne vždy markantní rozdíl mezi mírou této potřeby v obou zemích. Neboť právě ten *rozdíl byl důležitý*: potencován národními ambicemi Slováků vedl pak na křižovatku, odkud již cesty Čechů a Slováků nebyly docela souběžné. Způsob, jakým tyto rozdíly Češi a Slováci vnímali, pak tuto jistou divergenci alespoň opticky ještě zvětšoval.

Na takové křižovatce se ocitli i sami slovenští intelektuálové v březnu 1968, kdy z redakční rady *Kultúrného života* vystoupili Ladislav Novomeský, Miroslav Válek a Vojtěch Mihálik. To byla velmi vážná událost a bystrý analytik z ní mohl pro budoucí vývoj vyčíst mnoho závažného. Tito tři básníci se vydali jinou cestou, a i když pak zejména v srpnových dnech – řekli či napsali věci, které se jiným neodpouštěly, nejen že nikdy neupadli v nemilost, ale výrazně postupovali. Na básníky opravdu nezvykle. Novomeský se stal členem předsednictva ÚV KSČ, Mihálik, který v *Plameni*, měsíčníku Svazu českých spisovatelů otiskl v září 1968 srdcervoucí báseň „Requiem“ za (sovětskými vojsky) zavražděnou bratislavskou studentku Danu Košanovou, stal se záhy na to předsedou Sněmovny národů Národního shromáždění a Válek je už dlouhá léta ministrem kultury Slovenské socialistické republiky a nyní dokonce i národním umělcem. Co tedy tato demonstrativní rezignace znamenala? Především způsobila redakci, spolupracovníkům a čtenářům

Kultúrného života vskutku bolestné zklamání. Nikdo vlastně důvody rezignace nechápal. Oni sami řekli (už tehdy!) cosi o extrémních silách, které na Slovensku působí, reklamovali rozdílný postoj k „případu“ Mňačka (který emigroval do Izraele?) a za hlavní důvod rezignace uvedli – nesouhlas s hodnocením arabsko-izraelského konfliktu. Ten se sice na stránkách *Kultúrného života* nikterak nekomentoval, avšak tito tři básníci se nicméně cítili mezi svými kolegy z redakce terčem intrik a pomluv za své názory k této otázce, jak je vyslovili na podzimní konferenci Svazu spisovatelů. Připojili ještě nepolemické ujištění o svém postoji k problému federace; *Kultúrnému životu* nebylo totiž v tomto směru možné vytknout nic: demokracii i federaci přál rovným dílem. Že by to byl opravdu Mňačko, který měl tohle všechno na svědomí?

Skryté reliktů antisemitismu mezi Slováky tu nebyly bez významu; osobní sympatie a antipatie tu sehrály svou roli, ale poměr k národnostní otázce, k Čechům a „českým“ problémům byl tím rozhodujícím. To všechno se mělo zřetelně ukázat až později na stránkách zmíněného již *Nového slova*. *Nové slovo* se jmenoval časopis, který za slovenského povstání redigoval Husák; Husák se také stal členem redakční rady nového *Nového slova*. Kolem tohoto časopisu se začali seskupovat lidé, kteří dodnes patří na Slovensku mezi oficiálně preferované – nepatří-li dokonce k vládnoucí špičce.

Nové slovo začíná už na jaře 1968 formulovat postoje, které snad lze úhrnem, a tedy ne zcela přesně charakterizovat jako slovenský „reálný národní komunismus“. Karta, na kterou vsadili, skutečně vyšla; lidé kolem *Nového slova* ovšem nečekali s rukama v klíně, především pak nečekal Husák. Tento týdeník je proto v jednom smyslu v Československu úplnou raritou: je to jediný politicko-kulturní časopis, který vycházel před srpnovou invazí, vycházel i po ní – ačkoli i redakce *Nového slova* okupaci příkře odsoudila (ostatně kdo ne?) – a vychází dodnes.

Nové slovo zaujímal v roce 1968 nejednou vypjatě nacionalistická stanoviska. Vždyť mezi jeho kmenové autory patřil také Vladimír Mináč, který se zapsal do paměti Čechů a Slováků výrokem (otištěným v oficiální stranické *Pravdě!*), že první československá republika znamenala pro Slováky „téměř genocidu“.

Nad postoji *Nového slova* se mnozí Češi utvrzovali v přesvědčení, že s těmi Slováky to přece jen nepůjde – ačkoli měli v první řadě zpytovat své vlastní svědomí. Utvrzovali se v přesvědčení, které jako už dávno hotové právě ony předpojaté postoje pomáhaly vyvolat.

V dubnu se konala konference Svazu slovenských spisovatelů a čeští spisovatelé nepokládali za nutné na ni kohokoli ze svých řad vyslat. A bylo mezi spisovateli obou národů třeba vysvětlit nejedno nedorozumění, nahromaděné za poslední měsíce! Bylo to nejen netaktní; bylo to především neprozíravé, nepolitické. Přecitlivělí Slováci měli opět příležitost „vychutnat“ svou „méněcennost“. Urazit se ještě více a zatvrdit.

Vztah Slováků k vlastní národnosti není bez problémů. Právě ono *strašidlo vlastní méněcennosti* a břemeno jakési bezvýhodnosti podmiňuje značnou dávku přecitlivělosti v tomto vztahu. Nemají daleko k jakési nutkavé regionální sebereflexi. Slováci se dlouho vymezovali vzhledem k Čechům. Jimi poměřovali sebe; mnohem méně okolním či dokonce „velkým“ světem. Platí-li to dodnes, těžko říci; Slováci se Čechům *vzdalují*.

Pozoruhodný byl vývoj v jižních částech Slovenska. Zde byli Slováci konfrontováni se specificky slovenským problémem, zde se nemuseli vymezovat vůči Čechům a poměřovat se s nimi. A zde měli výjimečnou příležitost uvažovat o demokracii nikoli jako o něčem, co je sice obecně žádoucí, ale čehož naléhavou potřebu Češi snad poněkud dramatizují.

Maďarská menšina na jižním Slovensku se začala velmi energicky hlásit o svá práva a používala – jako by šlo o zlomyslnou schválnost *stejných* či *podobných* argumentů jako Slováci vůči Čechům. Protestovali proti reslovakizaci, deportacím a vysídlení (po roce 1945), žádali rehabilitace postižených a jejich hmotné odškodnění. Žádali střední školy, ba i vysokou školu. Žádali kulturní autonomii, ale mnozí mysleli na víc. Žádali revizi Košického vládního programu, právě toho, jehož slibů se dovolávali Slováci vůči Čechům. Členové spolku Josefa Attily kladli zatím řečnickou otázku, zda komunisté z Maďarska přijdou pomoci svým krajanům-soudruhům na Slovensku vyřešit národnostní otázku... Po 21. srpnu 1968 by bylo nejspíš na místě říci, že se dovolávali „internacionální pomoci“.

Slováci zřejmě nebyli ochotni k nějaké podstatné revizi ve vymezení práv maďarské menšiny. Ale to by definitivně potvrdil čas. Pozoruhodné byly však už jejich argumenty: tvrdili, že vyskytly-li se v minulosti nějaké chyby či přehmaty, pak že to není vina Slováků především. Že nerovnoprávný národ nemůže poskytovat žádná práva svým nerovnoprávným národnostním menšinám, vysvětlovali Maďarům, a byl to jakoby hlas ozvěny z Čech, odkud se přece podobně promlouvalo ke Slovákům: jsme nesamostatný stát, ani my Češi nejsme v Československu pány, proto jsme nemohli mít dost pochopení pro vaše stížnosti, které za daného stavu nelze přece odstranit. Teprve až bude Československo suverénním státem, mohou být svéprávní s Čechy zároveň i Slováci! ... Až bude Slovensko pánem ve svém domě, bude moci poskytnout maďarské menšině všechna náležitá práva. Pochopte, že nemůžeme dávat co sami nemáme! Vskutku, jako hlas ozvěny!

Také Slováci nevěnovali zpočátku maďarským stížnostem větší pozornost. Dlouho se vůbec nepsalo o rozčilené aktivitě Csemadoku a listu *Új Szó* a pak bylo najednou skoro zle. Argumenty leckde vystřídalý inzulťace a rvačky. Pokusy o lynch. Nejhorší byla situace na okresech Galanta, Dunajská Streda a Komárno. Tam všude je maďarská většina (k maďarské národnosti se hlásí asi 550 tisíc občanů, ale Maďaři tvrdili, že úřední čísla jsou nepřesná, že je jich ve skutečnosti mnohem víc).

A zaostávala-li demokratizace na Slovensku, jak to nahlíželi Češi, pak se docela zastavila v okresech jižního Slovenska. Stranický funkcionář OV KSČ v Galantě řekl novináři, že celý obrodný proces se jejich okresu vyhnul. Že nemají na nic čas, že stále řeší jen národnostní otázku. Přitom nic komplexně, rozumně, neustále se řeší jen extrémní výstřelky...

Ale to všechno by přece informovaného a střízlivého politika nemělo překvapit; to je prostě národnostně pomíchaná střední Evropa s hranicemi, které nemohou být spravedlivé na obě strany. Eskalaci požadavků maďarské menšiny na jižním Slovensku problém ostatně nekončil. Pro Slováky právě začínal! Protože jim šlo především o práva Slováků v obcích s maďarskou většinou, tedy vlastně o slovenské menšiny – na území Slovenska. Slováci se tam cítili jako cizinci.

Slovensky se sice učilo na všech školách, ale Maďaři se naučit nechtěli a většinou se jim to podařilo. Mnozí Slováci se odstěhovali dovnitř země, ostatní o tom uvažovali. Vždyť na slovenských domech v Diakovicích se objevily namalované šibenice a jinde nápisy „Ať žije tato naše maďarská země!“ „Dráteníci, táhněte!“ „Maďaři, bijte Slováky, už je čas!“ A tak bratislavští studenti pořádají o sobotách a nedělích manifestační pochody těmito ohroženými dědinami, aby posílili slovenskou národní uvědomělost. A protože byla i tady zjištěna nespravedlivá asymetrie (Maďaři mají Csemadok, Slováci nemají nic!), zakládají se kluby Matice Slovenské...

Překvapení Slováci nechápali, kde se to všechno najednou vzalo. Nechápali a byli zprvu lhostejně vlažní k těmto probuzeným vášním. Vždyť přece nyní stáli před daleko závažnějším problémem: vyrovnat se s Čechy, zřídit federaci... Když pak šlo do tuhého, musela zasahovat Bezpečnost a nejen to: připomnělo se škodolibě, že před dvanácti lety na podzim (1956) se od samého počátku tzv. maďarských událostí z maďarské strany ozývaly hlasy, nacházející podporu mezi některými Maďary, žijícími na Slovensku, které žádaly připojení jižního Slovenska k Maďarsku. Zdůrazňovalo se, že na tuto zkušenost nesmí Slováci nikdy zapomenout... Kdo ví, co by z toho všeho ještě bylo! Jak by to možná ovlivnilo naše už beztak nikoli přátelské vztahy s Maďarskem! Tanky umlčely i tyhle problémy. Dnes je již na jižním Slovensku klid. Ostatně i jinde na Slovensku a v Čechách vlastně taky. Dá se znovu jednou někdo tímto klidem oklamat? Zůstává skutečností, že do řešení *jediného skutečně slovenského problému* neměli Slováci čas vůbec se pustit. Byla by to zajímavá *zkouška její vlastní národní velkorysosti* a schopnosti chápat city slabšího partnera. Netroufám si tu předvídat, jak by dopadla.

Začátkem léta začaly týmy odborníků pracovat na ústavním zákonu o federaci. Snad by bylo nadbytečné rekapitulovat složitý a velmi rozporný proces formulování českých a slovenských stanovisek. Braly se v úvahu prakticky všechny alternativy, včetně možnosti vcelku velmi volného svazku konfедераčního. Práce ve všech odborných týmech a komisích byly poznamenány nedůvěrou Slováků v dobrou vůli Čechů. Nejednou se týmy dostaly do zdánlivě patových situací. Bylo nápadné, že zejména problematika procedur rozhodování o ekonomických otázkách (dělba státního rozpočtu!) byla v popředí slovenské skeptické nastraženosti. Představa, že Slováci byli a jsou „ekonomicky šizení“ byla zřejmě představou široce rozšířenou. Škoda, že ji tu nemohu – vzhledem k nedostatečné znalosti často utajených faktů – ani potvrdit, ani vyvrátit. Slovensko se jistě ekonomicky rozvíjelo rychleji (relativně vzato), ale na to, zda toto rychlejší tempo bylo dostatečné, mohly být názory převážně jen subjektivní. Snad ještě důležitější než otázka tempa ekonomického růstu Slovenska byla otázka, kdo o něm rozhodoval, kdo rozhodoval o jeho zaměření, využití a podobně. Tady se Slováci pochopitelně a také právem museli cítit poškozování a pražský centralismus ekonomického rozhodování byl tedy to, co musela federalizace podle jejich představ definitivně vyloučit.

Složitě rozpory byly zejména o otázku majorizace, respektive vyloučení majorizace: opravdu nebylo snadné smířit princip občanské rovnosti s principem rovnoprávnosti obou našich národů. Mělo-li být vyloučeno, že slovenští poslanci mohou být v mnoha důležitých otázkách (a v kterých?) přehlasováni neboli majorizováni, pak to ale muselo znamenat, že hlas slovenského

voliče by musel mít větší váhu než hlas voliče českého. Rovnost reprezentace automaticky vyvolávala nerovnost reprezentovaných, neboť Čecha je zhruba dvakrát tolik než Slováků.

Jednání za zavřenými dveřmi se vlekla a Slováci pochopitelně pojali podezření, že se projekt federace v tichosti odkládá. To ovšem vedlo k tomu, že rozdíly v postojích obou národa k jiným svrchovaně aktuálním problémům se jen zvětšovaly: v týdnu, kdy probíhala jednání v Čierné nad Tisou, a kdy veřejnost – zejména česká – žila v napětí a v obavách, byly stránky *Nového slova* přeplněny nejrůznějšími výtkami a pochybnostmi na adresu Čechů. A *Nové slovo* nepochybně nemluvilo jen samo za sebe.

Mohlo se tomu předejít? I když už vezmeme českou neinformovanost, pokud jde o slovenské problémy, a laxní vlačnost k slovenským tužbám za danost, mohlo se eskalaci slovenské nedůvěry – a automaticky i poklesu intenzity jejich podpory demokratizace – zabránit nějakým výmluvným gestem z české strany. Ano, třeba i jen gestem. Objevily se i v Čechách sporadické návrhy, aby byl zatím samotný princip federace stanoven ústavním zákonem s tím, že by byl zároveň stanoven termín, do kdy musí být vlastní pravidla federativního uspořádání definitivně dohodnuta a opět formou ústavního zákona vtělena do ústavy. Tyto návrhy byly oslyšeny, a přitom je pravděpodobné, že hladinu rozbouřených vášní muselo by toto provizorní, ale nezvratné opatření přinejmenším zklidnit. I když takový slib obsahoval vlastně už Akční program a nezdálo se, že by mu Slováci věřili. Program a ústavní zákon – to přece jen není jedno a totéž. Slováci vlastně až do srpnové okupace nevěřili, že termín vyhlášení federace ke 28. říjnu 1968 bude dodržen a dávali zřetelně najevo, že se s tím tentokráte ovšem nebudou ochotni smířit. Co by to znamenalo, těžko říci. Rozhodně ke klidu a důvěře nepřispívalo, že Husák chtěl před slovenský národ stoupit stůj co stůj jako ten, který federalizaci vítězně vybojuje – tentokrát ještě proti svému úhlavnímu soupeři Bílákovu.

Začala se také připravovat „federalizace KSČ“ – bez ní by federativní principy a vzniklá reprezentativní tělesa byla i nadále toliko papírovými kulisami, jakými jsou právě dnes. Vždyť o tzv. „vedoucí úloze strany“ se sice rozsáhle a ne vždy šetrně diskutovalo, vymezovala se slovně o poznání podmíněněji a jaksi přijatelněji než dříve, ale o principu samotném ani návrh programu strany pro sjezd nepochyboval.

Takže bylo na Češích, aby vytvořili vlastní tělesa – partnery pro existující již Slovenskou národní radu a Komunistickou stranu Slovenska. Přitom volby byly ještě v nedohlednu. Bylo jasné, že „českou konstituantu“ federace, tedy Českou národní radu, bude zatím nutno tak či onak v podstatě jen najmenovat – z českých poslanců Národního shromáždění. Nebylo k tomu mnoho chuti. Všichni sice věděli, že takové nouzové opatření s nějakou demokracií, ba ani s demokratizací nemá co dělat, avšak bez symetrie nejvyšších národních zastupitelských orgánů by federace nemohla vůbec ani vzniknout.

Mnoho chuti z české strany k takovým krokům nebylo však především proto, že nyní již nebylo déle možné zakrývat rozpaky: k čemu vlastně bude ten „český stát“ – česká socialistická republika? Jaké cíle má sledovat, jakou politiku hájit? Existují vůbec nějaké „české zájmy“? A jak budou Češi své zemi-státu říkat? Čechy? Nebo přece jen „Česko“?

Není nikterak možné popřít, že Čechům *se jejich vlastní identita ukázala v hodně problematičtém světle*. A není možné vyloučit domněnku, že nedůvěra ke slovenským ambicím pramenila také z tušené trapnosti, totiž z konfrontace relativně vyhraněné představy Slováků o sobě a o svém státě – a překvapující neschopností Čechů definovat se jakkoli určitěji. Češi prozatím byli nuceni smířovat se s představou, že budou *mít* prostě na starosti větší polovinu republiky. Vždyť do té doby se Češi identifikovali nejspíše s Čechoslováky.

Tato česká nejistota se vyjeví v ještě překvapivějším a pro Čechy více deprimujícím světle, vzpomeneme-li na požadavky Moravy na tripartitní podobu federace. Byly zejména pro Slováky zcela nepřijatelné, protože Moravané byli a jsou zajisté osobité etnikum, ale ani oni sami nemohli s určitostí tvrdit, že jsou národem, ba ani „třetí větví“ jednoho národa. Tripartitní princip výstavby federace by znamenal, že kritérium národnostní by nebylo výlučným kritériem a slovenský akcent na to, že Slováci jsou právě samostatným, svéprávným národem, by tak byl značně oslaben. Slováci by pak byli – něco jako Moravané. Ale slovenské pocity vůči návrhu na tripartitní federaci nejsou tu tak pozoruhodné jako pohotová připravenost Moravanů doložit svůj návrh velmi fundovaným výkladem, který sice nedokazoval nemožné, tj. existenci moravské národnosti, ale který dokazoval, že Moravané se svou identitou nemají ani zdaleka takové problémy jako Češi. Moravská osobitost, moravské zájmy, moravský přínos české kultury – to všechno bylo formulováno, i když ne vždy bez vášně a resentmentů, převážně bez rušivého vlivu komplexu vlastní malosti, nicotnosti a ukřivděnosti. Zejména Brňáci a vůbec Moravané z jihu (Gottwaldov, Znojmo, Uherské Hradiště...) osvědčili vytrvalost a fundovanost ve snaze přesvědčit československou veřejnost, že nejsou jen pouhými obyvateli východní části Čech.

Moravská osobitost neměla čas ani prostor, aby se více politicky artikulovala. Máme však v živé paměti, že v týdnu po srpnové invazi, kdy nikdo nic neřídil a neorganizoval, se hlasy, volající po neutralitě, ozývaly především z Moravy) a to nejen od Kempného z Ostravy. Snad geografická blízkost Vídně, kdysi hlavního města říše, která se snad přece jenom neměla rozpadnout? Vídně, hlavního města neutrálního státu, který si paradoxně jako jediný z celého bývalého soustátí uchoval nezávislost? To jsou jen hypotézy. Neutralita, toto „slovo z Moravy“, bylo zřejmě na dlouho také jejím posledním osobitým slovem.

Okupace, kterou se na tomto místě zabývat nebudeme, převrstvila na čas české a slovenské priority. Hesla „federalizace“ a „demokratizace“ přehlušila úzkostné volání po uchování alespoň trochu důstojného zbytku suverenity. Nebylo naprosto žádného rozdílu v tom, jak invazní armády přivítali Češi a jak Slováci. Je to právě tak truchlivé jako banální zjištění, že silného zážitku jednoty obou národů muselo být dosaženo jen za tak obrovských společných ztrát. A že ostatně ani tato jednota neměla dlouhého trvání.

Slováci se přece jen rychleji vzpamatovali. Z ohromujícího zjištění, že po suverenitě celého státu je veta, vyvodili závěr superrealistický, ale tomu se už konec konců po tom všem, co jsem tu řekl, nebylo třeba divit. Slovenští komunisté pod vlivem Husákovy naléhavé demagogie pomohli uskutečnit nejkategoričtější, ale zároveň nejobtížnější realizovatelné ultimátum Moskvy, totiž formální zneuznání vysočanského sjezdu. Nebylo při tom zřejmě bez významu, že tento sjezd pro

ně z hlediska nacionálního neznamenal nic, neboť o federaci se tam vůbec nemluvalo.

A na troskách vnější suverenity chopili se rozhodně iniciativy s cílem bez odkladů si vydobýt alespoň symbolickou suverenitu národní vůči Čechům. Nemýlili se, když rozpoznali, že už jim nic nestojí v cestě. Odborné práce na přípravě ústavních norem pokročily k závěru a 28. října, v den, kdy pražská mládež v ulicích města pateticky demonstrovala svůj vztah k československé republice, které bylo toho dne právě padesát let, slavili Slováci vznik vlastního státu na nově rekonstruovaném Bratislavském hradě s okázalostí, kterou zklamání češi právem vnímali jako nevкус. České reminiscence na vznik samostatného Slovenského státu (Slovenského „štátu“, jak zlomyslně, totiž právě slovensky Češi říkají) byly pojednou více než živé. Cesty obou národů se začaly znovu rozcházet. Posrpnová „realita“ zavedla každý jinam.

Manévr, kterým dokázal Husák zdánlivě nemožné, totiž zneplatnění sjezdu nikoli nelegitimním rozhodnutím předsednictva, ale se souhlasem alespoň části delegátů, unikl tedy všeobecné pozornosti a uniká jí dodnes. Ve svém bezskrupulózním tažení za mocí však neváhal zopakovat přibližně totéž ještě jednou, tentokrát před zraky milionů – v televizním „Vánočním rozhovoru“, kdy apeloval na práva Slováků v úsilí získat veřejnost proti čelnému „progresivistovi“ Smrkovskému, respektive za jeho sesazení z funkce předsedy Národního shromáždění. Na většinu Slováků to bohužel zapůsobilo.

Od té doby je Husák pro Čechy především Slovákem a teprve pak komunistou. Dubček byl prostě Dubček, i když mluvil slovensky. Husák mluví občas obstojně česky a mnozí Češi si zlomyslně připomínají jeho vlastní zlomyslný výrok o tom, že nebýt ruzyňské věznice, nesvedl by to. Český nacionalismus, tentokrát v té opravdu dosti ubohé podobě, dostává povzbuzující injekce, ale rozhodující je, že je dostává rád. Primitivní protisovětské a antikomunistické nálady tak nalézají snadnější, méně nebezpečný, ale docela falešný ventil a tím je masová nechut' ke Slovákům. Pravda, Slováci jako jednotlivci i jako národ na normalizaci přinejhorším prodělali méně než Češi a snad v tomto smyslu nesou za současnou politiku relativně větší díl odpovědnosti, než na jaký byli Češi po léta zvyklí, ale dosti obecně sdílená česká představa, že sovětizace Československa se děje slovenskýma rukama, je zcela přitažená za vlasy.

Na druhé straně nelze popřít, že oficiální propaganda nelhala, když po dubnu 1969 (po nástupu Husáka) tvrdila, že Slovensko je „konzolidačním faktorem“ vývoje v zemi. Slováci byli a jsou za daných poměrů spokojenější. Kádrové čistky v období normalizace zvládli se ztrátami neporovnatelně menšími než Češi. Federalizace, jediný „výdobytek“ roku 1968, přece jen část slovenských potřeb a přání uspokojila. Nastalé poměry umožňují, aby slovenský „národně-komunistický“ program (také s náležitě omezenou suverenitou) zůstával pro Slováky dosud nosným, schůdným. *Češi žádný program nemají* a zaznamenávají rapidní morálně psychologický úpadek, který nemá v jejich moderních dějinách obdoby. A tak zatímco slovenské instituce, orgány a sociální výtvoř celkem obstojně fungují, je fungování českých výtvořů neodvratně rozrušované ideologicko kádrově motivovanými zásahy a v neposlední řadě korupcí, která nabyla takového rozsahu, že k případné likvidaci škod bude zapotřebí doby nejméně jedné generace.

Češi dnes vstoupili do další, zdá se že totální fáze své *duchovní „občanské války“*, která započala Mnichovem. Občas se zdá, že si vzájemně škodí s jakousi zvrácenou rozkoší, naplňující tak politicky zcela bezvýhodné maximum: čím hůře, tím lépe... To je Slovákům zcela cizí: snaží se navzájem si vyhovět a vytěžit z dané mizérie, co se dá. I povrchní pozorovatel života v obchodech či dopravních prostředcích zaznamená, že se k sobě chovají alespoň slušně v onom konvenčním smyslu. Ani to Češi už zřejmě nedovedou...

Běh věcí dospěl tak daleko, že české země i Slovensko se sobě navzájem vzdálily natolik, že se vskutku nelze ubránit vzpomínce na „Slovenský štát“ a „Protectorát“.

Protislovenské nálady, které ještě před deseti lety měly charakter malicherných nářků nad tím, jak Češi jsou neochotně obsluhováni ve slovenských restauracích, nyní stále nabývají na síle – a také na hrubosti. Tedy přece jen symetrie. Protičeské nálady na Slovensku dostaly svůj protějšek.

Za této situace se nelze divit tomu, že pro mnohé Čechy (i pro Slováky?) zřejmě *společný stát není již axiomatickým předpokladem*.

Poslední události neblaze divergentní vývoj jen potvrzují. Hnutí „Charta 77“, v měřítkách české opoziční aktivity téměř masové, prakticky nenalezlo na Slovensku odezvu. Alespoň ne takovou, která by se projevila na seznamech signatářů. Slováci zřejmě i tentokrát mají za to, že Češi si zase odreagovávají nějaký ryze český komplex že třeba chtějí začít napravovat chyby „pražského jara“, své vlastní chyby, vlastní selhání. Že se to proto jich, Slováků, netýká.

Jinou velmi symptomatickou událostí bylo odvážné a adresné vystoupení Hany Ponické na sjezdu slovenských spisovatelů v roce 1978. Postavila se v něm proti ediční i jiné perzekuci řady spisovatelů a proti jejich umělému vymazávání z povědomí kulturní veřejnosti. Symptomatické je to, že taková spisovatelka takto vystoupila na sjezdu a že tedy ve Svazu slovenských spisovatelů vůbec byla (dnes už je ovšem vyloučena). Něco takového je v českém spisovatelském svazu, nesččetněkrát prokádaném, zcela vyloučeno. Čeští spisovatelé, kteří smýšlí podobně jako Hana Ponická a kteří by eventuelně mohli mít odvahu i za daných podmínek veřejně vystoupit, jsou dávno mimo všechny oficiální struktury. Jsou na „periferii dějin“, jak se v novinách někdy píše.

Obě tyto události jsou vnitřně spojené: je-li vůbec alespoň technicky možné, aby Ponická vystoupila na sjezdu, pak to vysvětluje, proč se hnutí „Charta 77“ může Slovákům zdát zbytečně vyhoceným činem. Neboť oni pořád ještě dokáží mnohé hrany reality obrousit větší vzájemnou velkorysostí, přátelskou přímlovou, přimhouřením oka... To Češi neumí, nechtějí umět a někdy opravdu nemohou. A tak není závěrečná bilance česko-slovenských vztahů nikterak povzbuzující.

Kosíkovo provokativní uchopení „české otázky“ (viz první motto této kapitoly) vyžaduje – po zkušenosti, která jeho formulaci teprve následovala – jistého komentáře. A především vyžaduje odpověď. Co to vůbec znamená, že česká otázka je otázkou světovou? Toto zdánlivě domyšlivé mínění sdíleli dávno před Kosíkem mnozí čeští myslitelé – ale nejednou i lidé činu: za všechny jmenujme Palackého, Havlíčka, Masaryka.

Především nejde o konstatování, nýbrž právě o otázku a výzvu zároveň. Masaryk, který se

nejvíce zasloužil o vznik samostatného československého státu, nazval svou práci, v níž si ještě před vznikem státu ujasňoval svá filosofická východiska – „*česká otázka*“. U muže tak pozitivního a konec konců i prakticky tak úspěšného, je to nikoli běžný projev zdravé skepse. Ale jako otázku – aniž to vždy explicitně vyslovili – chápali český problém i jiní. Tvrzení o světovosti české otázky rozumějme s nimi tedy tak, že Češi svou národní nebo dokonce státní existencí buď srozumitelně a přesvědčivě přispějí k hledání odpovědi na univerzálnější či dokonce univerzální lidské problémy, nebo nemají žádného důvodu usilovat o své zvláštní, samostatné bytí.

Jaképak jsou to problémy, na které bychom právě my, Češi, měli odpovědět? To je první rovina otázky. Dokážeme to vůbec? Stačíme na to svými chabými silami? To je druhá rovina a zároveň výzva: odpovězme, musíme odpovědět!

Nedokáží-li Češi nikoli slovy, ale způsobem, jakým se vyrovnají s problémy moderní doby, „říci“ cosi osobitého světa, nemá smyslu, aby usilovali proti vší pravděpodobnosti (v době formulace této otázky, tj. ve druhé polovině minulého století zejména proti tlaku živlu německého) o zvláštní národní a samostatnou státní existenci. Ba dokonce snad ani o zvláštní jazyk. Němá to smysl, protože naše zvláštní a samostatná existence může být výsledkem jen *mimořádného úsilí a oběti*: není přece dána ani naší velikostí fyzickou, ani silou našich armád, ba ani velikostí našich dějin, našich tradic, přesvědčivostí našeho dosavadního přínosu lidské kultuře v minulosti. Kundera v roce 1967 na IV. sjezdu spisovatelů mluvil znovu o „nesamozřejmosti národa“. A vskutku, smysluplná existence českého národa a státu není dána ještě ani dnes s definitivní platností. Není ničím zaručena jednou provždy. Může však být *znovu a znovu* potvrzována naším bytí sebeskromnějším přínosem, tím, co z naší zkušenosti bude srozumitelné a pokud možno i inspirující pro ostatní.

Světovost české otázky *není tedy konstatováním*, může a měla by být jen *úkolem*; tak jí alespoň rozuměli oni velcí mužové naší minulosti.

Považme jen onen svůdný princip národního sebeurčení, který je zatím jen velmi riskantním prolomením univerzalistické myšlenky středověké říše křesťanské: kolik jen dosud způsobil sport a nedorozumění, šarvátek a válek, ano, i světových. Stojí to pak vůbec za to být Čechem? Dokáží Češi alespoň částečně přispět ke kompenzování ztrát, spojených s rozpadem společenství, založených na jiných, obecnějších organizujících principech, než jakým je národní partikularismus?

Slouží nám snad ke cti, že i v hektickém roce 1968 – třeba však vzápětí přiznat, že až v jeho poslední třetině – jsme si připomínali, jak českou otázku formulovali a jak na ni odpovídali myslitelé naší minulosti. Nicméně tu není možné vyhnout se některým pochybám. Nebyly a nejsou vlastně všechny ty pokusy postavit naši existenci na základy solidnější, než je národní cítění, nepřímým důkazem převahy právě lacině kladených otázek, snadných odpovědí nebo dokonce vůbec lehkomyšlné, samozřejmé netázavosti? Není nacionalismus přece jen nejmocnějším či dokonce jen jediným motivem naší společné existence? Nejsou opakované formulace české otázky jako otázky světové jen donkichotskými pokusy převážit spontánní a nereflektované tíhnutí shluku obyvatel, mluvících česky, tíhnutí k nenáročnému sebeuspokojení ve smyslu onoho „malé, ale

naše... „? Jak by potom takové sebeuspokojení malověrných vnímalo otázky oněch velkých Čechů pokud by je vůbec vnímalo? Třeba takto (citujeme po paměti – autoři lacině svůdných odpovědí nejsou tu důležití):

Naše prohry, porážky a selhání vždy třeba zúčtovat – světu. To on na ně dříve či později doplatí, protože nám nechtěl porozumět, natož pomoci. V Čechách se vždy rozhodovalo o osudech lidstva. Na našem osudu promítají se s předstihem, pro nás tragickým, všechna nebezpečnosti, která hrozí i ostatním: na křižovatce Východu a Západu jsme laboratoří Evropy, jsme prostorem, který jako by si dějiny pronajaly k experimentům: idea větší svobodomyšlnosti křesťanské, která později našla svůj výraz v reformaci, rozpoltivši Evropu, uchytí se zprvu – v Čechách, a to nešťastně, bratrovražednými husitskými válkami...

Idea malého a přitom národnostně komplikovaného státu, který uprostřed ideologiemi zmítaného světadílu udrží prapor demokracie a ještě bude konsolidujícím faktorem vůči svému okolí, našla svůj výraz v první Československé republice. Ta však, zrazena zbabělým vypočítavým Západem, padla jako pouze první oběť rozpínavé nemoci, zvané nacismus...

Idea demokratického socialismu, vlastně hádanka moderních dějin, byla ideou, kterou jsme začali naplňovat také my – v roce 1968. Svět přihlížel se zvědavostí a s neangažovanými sympatiemi. Pak připustil, aby experiment byl zardoušen násilnickým nočním vpádem pěti armád. Kde se příště armády zastaví? Kam až pronikne ruský hegemonismus? Zastavil se ve Finsku? Bude dříve či později finlandizovat Evropu celou? Až pak se, běda, svět snad rozpomene na svou lhostejnost...

Také takto, právě s bolestínsky vypočítavým patosem, vnímáme často světovost české otázky: jsme živou prověrkou problémů, které se dříve či později stanou problémy světovými.

Masaryk ale rozuměl české otázce nikoli jako otázce v trpném rodě, jako představě, že jsme jakýmsi šťastně-nešťastně vyvoleným *objektem* osudových zkoušek. Formuloval ji jako *výzvu k činům*. Přesněji řečeno: k práci.

A už vůbec naši světovost nechápal jako předem zaručenou skvělost, před kterou se musí svět s úctou poklonit. Ale my nejednou máme pokušení právě s takovým nepochopitelným zalíbením na sebe pohlížet.

Kosíkovo uchopení české otázky jako světové, jehož praktickou zkouškou je však otázka slovenská, je návratem k masarykovské náročnosti, je nelítostným podrobením iluzí, které o sobě máme, zkoušce zcela konkrétní: nedokáží-li Češi uplatnit své velké ideály ve vztahu ke slabšímu národu uvnitř společného státu, pak je údajná světovost jejich ideálů jen alibismem, výmluvou, *úhybným manévrem před praktickou odpovědností*.

V této konkrétní zkoušce jsme v roce 1968 neobstáli. Nebyli jsme s to respektovat ani jinakost, svébytnou osobitost Slováků a tím méně jsme dokázali velkoryse a iniciativně urovnat naše vzájemné vztahy.

Pochybnosti o tom, zda vůbec a především jak Češi přijímají dnes výzvu svých velkých mužů minulosti, jsou proto bohužel silnější než kdykoli dříve. Vždyť jaká světovost české otázky, když nejspíše i sami sebe do té míry chápeme tak ploše, že nejsme potom s to vnímat a docenit

osobitost i jen sousedního národa?

Filozof Jan Patočka soudil, že všeobecně akceptovaná teorie našeho národa je nadále falešná a že právě tato falešnost to byla, která nám zabránila pochopit otázku slovenskou. Že naše samočinná nastražená reakce před otázkou slovenskou je dokladem toho, jak hluboce v nás vězí naše *staré, výlučně jazykové pojetí národa*: národ je tu určen jazykem, v jazyce je obsaženo vše, co činí národ národem; povaha národa se v jazyce vyjadřuje nejlépe a jejím výrazem jsou pak i dějiny... Ano, to je přece starý Herder, jehož idejí se v minulém století chytili čeští národovci jako tonoucí stébla a vnějškový úspěch národního obrození dal jim zdánlivě za pravdu. Ale národ je přece *programové společenství*, soudil Patočka, *opřené o historii, tj. o pokračování společné vůle k jednotě*. To, že Čechové a Slováci, po staletí žijící v různých státech, vytvořili *dvojí rozdílnou vůli ke společenství*, připadá však českému člověku stále nějak nepochopitelné, „nepřirozené“. Slovenština mu přece připadá jako český dialekt; problém Slovenska je proto jen kvantitativněji odlišný od problému Slovácka, Valašska atd., který není ovšem žádným problémem... Slovensko je tady, aby nám znovu připomnělo, že právě zde potřebujeme revidovat ploché pojetí vlastního národa a že přitom musíme vzít pod lupu mnohá naše tabu...

Pod lupou, kterou Patočka v roce 1968 moudře podsouval našim rozčileným zrakům, uvidíme nejspíše tento obraz vztahů Čechů a Slováků za poslední tři desetiletí, tuto dvojí rozdílnou vůli ke společenství:

I po roce 1948 žily oba národy odlišnými osudy, přisuzovaly týmž jevům jiné významy a reagovaly tedy odlišně. České poučivé nadšení, jemuž spontánně propadly přinejmenším masy voličů KSČ, a tedy třetina až polovina obyvatelstva, a které masová media imputovala mnoha dalším, např. mládeži, *nemělo* slovenského protějšku. Stejně tak i proces deziluze v padesátých letech a eskalace konfliktu mezi těmi, kdo si chtěli své iluze uchovat, a těmi, kdo je ztráceli.

Slovákům prostě nebylo třeba onoho českého „zmoudření“, jehož mezníky byly třeba ohlasy na XX. sjezd KSSS, spisovatelské sjezdy, generační revolty a podobně.

Slováci prošli epochou „budování socialismu“ jaksi spořádaněji, tj. *bez vnitřních krizí*, neboť se k tomuto „dějinnému úkolu“ sami nepřihlásili, byli k němu dostrkáni především Čechy. V tomto období se v jejich národě proto nenakupilo tolik vlastních sociálních rozporů, které naproti tomu na české straně jitřily a volaly po řešení, „demokratizaci“.

Kdykoli proto Češi zvedli prapor, aby Slováci připojili ke svým houfům, neměli Slováci mnoho chuti. Vždy tu na ně zapůsobila jejich dějinná zkušenost: když už si Češi chtějí řešit své problémy a opět vtahovat Slováky na svou scénu, nechť jim tedy zaručí, že Slováci zůstanou sami sebou, že nepřijdou k úrazu v nějakém cizím podnikání – - což se jim už vícekrát stalo. A proto: nejdříve federalizovat a pak teprve, možná, demokratizovat – bude-li toho třeba.

Zatímco tedy v české části KSČ dozrával konflikt mezi platformou konzervativně prosovětskou a reformistickou (která se přibližovala koncepcím eurokomunismu, ba sociálnímu demokratismu), slovenská část této strany se jako celek v tichosti a dle možností přetvářela v duchu takového komunismu, jak jej známe z Maďarska a Polska. Tam se vedení strany podařilo využít prostoru již v rámci omezené suverenity k realizaci řady sice snad nikoli principiálních, ale

zato autentických požadavků a potřeb svých národů.

Nepokojní Češi objevili na svých křivolakých cestách nejednu hodnotu, na kterou se předtím rozhodli zapomenout. Například podstatu demokracie, neslužebné umění, kriticismus, oproštěný od ideologie. Jsou to hodnoty v Čechách žádoucí, ale zatím nedosažitelné; na Slovensku zatím méně potřebné, neboť je nevytvořila naléhavá sociální objednávka. Je možné, že v normalizovaném čase, kdy se prohlubuje úpadek české společnosti, budou znovu a rády zapomenuty. Zatím je však spektrum české zkušenosti bohatší právě o jejich vědomí.

V roce 1968 byli Češi a Slováci zajedno jen krátký čas: pokud měli Slováci a čeští reformisté společného nepřítele – novotnovský režim, jehož tíživost a destruktivitu pocítovala ovšem každá strana jinak. Zakrátko, snad už v březnu, začaly se intence rozbíhat. Slovákům šlo o etablování *národního (slovenského) komunismu*: neměli vnitřních krizí, které by je hnaly dál nebo jinam. Češi naproti tomu stále více podléhali snaze *vyvázat se zcela z dosavadních ideových, sociálních a politických daností*. Měli v sobě nashromážděno příliš mnoho explozivních rozporů, které jim zabránily vidět, že to není možné. Že to není možné, chybí-li jim ještě ke všemu i větší rozhodnost, odvaha a role k riziku.

Je to pozdní poznání. Kdybychom my, Češi, více rozuměli Slovákům, rozuměli bychom více i sami sobě. Ve skutečnosti jsme totiž *my je* potřebovali mnohem více, než oni *nás*. Vždyť představa českého státu (ČSR) a české politiky nás v létě 1968 uváděla do nezakrývaných rozpaků. Nevěděli jsme co s tím vším.

A tak jsme v praktické zkoušce světovosti české otázky neobstáli.

Jak je to na druhé straně s obavou, kterou vyslovil slovenský básník Milan Rúfus (viz druhé motto této kapitoly)? Byla či je i nadále cesta Slováků k národní svébytnosti poznamenána regrese? Bylo by dnes už neodpustitelně trapné, kdybychom se pokoušeli tuto otázku zodpovědět za Slováky.